

Borte bra, men hjemme best?

Færre norske studenter i utlandet

Jannecke Wiers-Jensen, Nicoline Frølich, Per Olaf Aamodt og Elisabeth Hovdhaugen

© NIFU STEP Norsk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning
Wergelandsveien 7, 0167 Oslo

Rapport 21/2008
ISBN 978-82-7218-577-9
ISSN 1504-1824

For en presentasjon av NIFU STEPs øvrige publikasjoner, se www.nifustep.no

Norsk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning
Norwegian Institute for Studies in Innovation, Research and Education
Wergelandsveien 7, 0167 Oslo
Tlf. +47 22 59 51 00 • www.nifustep.no

RAPPORT 21/2008

Jannecke Wiers-Jenssen, Nicoline Frølich, Per Olaf Aamodt og
Elisabeth Hovdhaugen

Borte bra, men hjemme best?

Færre norske studenter i utlandet

Forord

Denne rapporten er skrevet på oppdrag fra Kunnskapsdepartementet, som et innspill til en stortingsmelding om internasjonalisering i utdanningen som planlegges framlagt høsten 2008. Rapporten er utarbeidet av fire forskere i samarbeid. Per Olaf Aamodt har foretatt intervjuer i mai 2008, og har sammen med Nicoline Frølich hatt ansvaret for kapittelet om delstudenter (kapittel 4). Nicoline Frølich har reanalysert intervjuer fra Kvalitetsreformen, som er et viktig empirisk fundamentet for kapittel 4. Elisabeth Hovdhaugen har analysert resultater fra NIFU STEPs kandidatundersøkelser og SSBs levekårsundersøkelse. Jannecke Wiers-Jenssen har utarbeidet statistikk på basis av data fra Lånekassen, og hatt hovedansvaret for innledingskapittelet og kapittelet om gradsstudenter. Kapittel to og den avsluttende diskusjonen er skrevet av forskerne i fellesskap. Prosjektleder har vært Jannecke Wiers-Jenssen. Bjørn Stensaker har lest gjennom rapporten og bidratt med nyttige kommentarer. Vi takker Lånekassen for utlevering av tallmateriale og informantene våre som fant tid til å la seg intervjuer og svare på våre spørsmål.

Oslo, 17. juni 2008

Per Hetland
Direktør

Per Olaf Aamodt
Forskningsleder

Innhold

Tabell- og figuroversikt.....	7
Sammendrag	9
1 Innledning	13
1.1 Bakgrunn og avgrensing.....	13
1.2 Generelle utviklingstrekk	14
1.3 Tidligere undersøkelser om norske utenlandsstudenter	18
Hvem er studentene?	18
Hvorfor reiser de ut?.....	18
Hva skjer etter endt utdanning?.....	18
1.4 Hvorfor reiser ikke flere ut?	19
Rapportens struktur	21
2 Mål og virkemidler i internasjonaliserings- og mobilitetspolitikk	22
2.1 Politiske målsettinger og lærestedenes tilpasninger	22
2.2 Historikk og politikk	23
2.3 Økonomiske insentiver.....	24
3 Gradsstudenter	27
3.1 Studieland.....	27
Ikke-vestlige land	30
3.2 Type utdanning.....	31
3.3 Studienivå.....	34
3.4 Drøfting av nedgangen i gradsstudenter.....	35
4 Delstudenter	38
4.1 Delstudenter i tall	38
Studieland.....	39
Type utdanning.....	39
Studienivå og institusjon	40
Oppsummering om statistikk.....	43
4.2 Lærestedenes støtte til studentutveksling	43
4.3 Faktorer som hemmer og fremmer studiemobilitet.....	44
Datagrunnlaget	45
Kultur for internasjonalisering	46
Oppmerksomhet og fokus på internasjonalisering	46
Markedsføringshensyn	47
Modulisering og organisering av studieprogrammer	48
Økonomiske insitamentet.....	49
Informasjon og praktisk tilrettelegging	50

Personlig engasjement og ildsjeler.....	51
Økt formalisering og systematikk	52
Akademiske krav og forutsetninger	52
Rammeplaner	53
Studenters interesse for utveksling	53
Voksne studenter.....	53
Faglig utbytte	54
Tid og ressurser.....	54
4.4 Perspektiver på fasilitatorer og barrierer - sentrale funn.....	55
5 Avsluttende drøfting	59
5.1 Sammensatte årsaker.....	59
5.2 Diskrepans mellom mål og virkemidler?	61
Hvor mange gradsstudenter i utlandet bør Norge ha, og hvordan kan det styres?61	
Er prioritering av del- og masterstudenter framfor bachelorstudenter	
hensiktsmessig?	62
Er mekanismene for å sikre tilbakeføring av kompetanse tilstrekkelig gode?	62
Er insentivene for studier i land utenom Norden og ikke-engelskspråklige	
tilstrekkelig gode?.....	62
Er målene for studiemobilitet tilstrekkelig klart definert og begrunnet?	63
Er tilretteleggingen for studiemobilitet på institusjonsnivå bra nok?	64
Kommer målsettingen om økt studiemobilitet i konflikt med andre	
målsettinger?.....	65
5.3 Avsluttende kommentar	65
Referanser	67
Vedlegg	69

Tabell- og figuroversikt

Tabeller

Tabell 1.1	Årsaker til ikke å studere i utlandet blant kandidater som har vurdert det. Prosent som tillegger ulike forhold stor betydning.	21
Tabell 3.1	Gradsstudenter fordelt på studieregioner i studieårene 2003/2004 – 2006/2007 og endringer mellom tidspunktene.	29
Tabell 3.2	Antall gradsstudenter på ulike fag i studieårene 2003/2004 og 2006/2007, og endringer mellom tidspunktene.	33
Tabell 4.1	Antall delstudenter i ulike regioner i studieårene 2003/2004 – 2006/2007 og endringer mellom tidspunktene.	39
Tabell 4.2	Delstudenter på masternivå fordelt på type sendeinstitusjon 2003/2004 og 2006/2007.	42
Vedleggstabell V.1	Antall gradsstudenter fordelt på land i studieårene 2003/2004 og 2006/2007 og endringer mellom tidspunktene.	69
Vedleggstabell V.2	Antall delstudenter i ulike land i studieårene 2003/2004 – 2006/2007 og endringer mellom tidspunktene.	71

Figurer

Figur 1.1	Norske studenter i utlandet 1958/59 – 2006/2007.	15
Figur 1.2	Grads- og delstudenter 2000/2001 – 2007/2008.	15
Figur 1.3	Andel studenter som har hatt et utlandsopphold på minst 1 semester i løpet av sin studietid.	16
Figur 1.4	Antall grads- og delstudenter i ulike regioner i studieåret 2006/2007.	17
Figur 1.5	Andel kandidater som planlegger utenlandsopphold i løpet av studietiden etter studieår.	20
Figur 3.1	Regioner der norske gradsstudenter har studert 1960/61 – 2006/2007. Relative andeler.	28
Figur 3.2	Antall gradsstudenter i de mest populære studieland.	28
Figur 3.3	Antall gradsstudenter i ikke-vestlige land der det ikke gis støtte til første år av bachelorgraden, 1994/95 – 2007/2007.	31
Figur 3.4	Utvikling i antall studenter på de mest populære fagområder 1994/95 – 2006/2007.	32
Figur 3.5	Antall studenter på bachelor- og masternivå 1994/1995 – 2007/2008.	34
Figur 3.6	Antall nye studenter på bachelor- og masternivå 2000-2001 - 2007-2008.	35
Figur 4.1	Antall delstudenter 1999/2000 – 2006/2007.	39
Figur 4.2	Delstudenter fordelt på fagfelt 2000/2001 – 2006/2007.	40
Figur 4.3	Delstudenter fordelt på studienivå.	41
Figur 4.4	Delstudenter på bachelornivå etter type utsendende institusjon.	41
Figur 4.5	Delstudenter på masternivå fordelt på type sendeinstitusjon 2003/2004 og 2006/2007.	42

Sammendrag

Tema

Rapporten ser på endringen i antall norske studenter i utlandet de senere år, og søker å identifisere mulige årsaker til utviklingen. Årsaksforholdene er sammensatte, og den relative betydningen av ulike forhold er vanskelig å fastsette. Det fokuseres derfor på å kartlegge forhold som kan hemme og fremme studentmobilitet generelt.

Utenlandsstudentene kan deles inn i to hovedgrupper. *Gradsstudenter* tar en hel bachelor- eller mastergrad i utlandet, mens *delstudenter* tar et studieopphold i utlandet som del av sin norske grad. Begge grupper omfattes av rapporten.

Data

Det kvantitative tallgrunnlaget er i hovedsak hentet fra Lånekassen, og er satt sammen på en slik måte at det gir ny informasjon. Det kvalitative materialet utgjøres av reanalyse av data fra evalueringen av Kvalitetsreformen og fra et knippe intervjuer med studiedekaner og internasjonale koordinatører foretatt i mai 2008.

Gradsstudenter

Det har vært en betydelig nedgang i antall gradsstudenter de siste årene. Målt i antall studenter har nedgangen vært størst i Australia, der studenttallet er halvert på kort tid. Men det har også vært en nedgang i størrelsesorden rundt 20 prosent i USA og i vesteuropeiske land utenom Norden. Det har vært en særlig sterk nedgang i antallet som studerer økonomi, teknologi og mediefag i utlandet. For mange studieland er nedgangen en del av en langsiktig trend.

Et forhold som har bidratt til utviklingen er at studiefinansieringen for utenlandsstudenter ble endret i 2004, slik at det ble dyrere å studere ved læresteder som krever studieavgifter. Noe av nedgangen kan også tolkes som en utilsiktet effekt av Kvalitetsreformen. Reformen har medført et mer bredspektret utdanningstilbud ved norske læresteder, noe som gjør at norske læresteder kan framstå som mer attraktive enn før. Reformen forsterket også fokuset på internasjonalisering i form av å tilby utenlandsopphold som en del av en norsk grad. En del studenter har trolig valgt en slik løsning, framfor å ta hele studiet i utlandet.

Imidlertid begynte antall nye studenter i utlandet å gå nedover før både omleggingen av studiefinansieringsordningen og innføringen av Kvalitetsreformen. Det må altså være flere forhold som spiller inn. En mulig forklaring kan være at presset på norsk høyere utdanning har avtatt noe, og at det har blitt lettere å få studieplass i Norge innenfor noen typer utdanninger. Utviklingen i antall søkere gir imidlertid ingen klar støtte for at nedgangen i antall gradsstudenter skyldes færre søkere i Norge. Det kan selvsagt tenkes at svingninger i søkerantall for bestemte studier påvirkes, men vi har ikke gått inn i slike detaljer her.

Men det er verd å merke seg at noen land har hatt økt tilstrømning av norske gradsstudenter også de senere år. I Øst-Europa har antall norske gradsstudenter økt med nesten 50 prosent siden 2003, mange av disse er medisinstudenter på engelskspråklige programmer. Også Danmark har hatt vekst i lengre tid.

Delstudenter

I de første årene etter innføringen av Kvalitetsreformen var det en sterk vekst i antall studenter som reiste på utvekslingsopphold i utlandet. Denne trenden er snudd til en svak nedgang. På bachelornivå, på universitetene og private høyskoler, og innenfor fagområder som samfunnsfag og økonomi og administrasjon er antall utreisende studenter redusert. I høyskolesektoren peker kurven oppover, blant annet på undervisningsfag.

Antall studenter på masternivå har vært temmelig stabilt i perioden. Det var en økning fram til 2003, men deretter har det vært en svak nedgang. Det har vært en relativt klar økning i antall masterstudenter som reiser ut ved de statlige høyskolene, de vitenskapelige høyskolene og de private høyskolene, men dette kan ikke kompensere for nedgangen ved universitetene som har over 80 prosent av alle utreisende masterstudenter.

Et bredt sett av årsaksforhold påvirker antallet studenter som reiser på utvekslingsopphold til utlandet. Med det datagrunnlaget vi har er det ikke mulig å gå spesifikt inn på årsakene til utviklingen innenfor de forskjellige fagene, men vi peker på en rekke forhold som generelt spiller inn på hvor mange studenter som reiser på utenlandsopphold. Lærestedenes kultur og tradisjoner, samt fagenes internasjonale orientering og sedvane knyttet til utenlandsopphold virker positivt inn på at studenter reiser ut som del av studiet, tilsvarende vil en svakere tradisjon for å dra på utvekslingsopphold i utlandet begrense denne praksisen. Personlig engasjement for studiemobilitet og ildsjeler ansatt både i faglige og administrative stillinger er også en viktig fasilitator for arbeidet knyttet til utveksling. Studentenes interesse for å reise ut er en tredje avgjørende pådriver for arbeidet med studiemobilitet og kan forklare andelen av studentene som reiser ut. I tillegg vil oppmerksomhet og fokus på studiemobilitet være med på å fremme studentutveksling.

Utover disse driverne for studiemobilitet, spiller en rekke strukturelle forhold inn: opplevelsen av økt konkurranse mellom lærestedene har bidratt til at også tilbudet lærestedet har i tilknytning til utenlandsopphold blir brukt som et strategisk fortrinn i konkurransen om studenter. Økonomiske insitamenter i form av å sikre at det er balanse mellom innreisende og utreisende studenter er et sentralt hensyn. Premien i finansieringsmodellen knyttet til antallet utreisende studenter er betydningsfull, men måten insentivet er utformet på gjør at visse former for utveksling prioriteres fremfor andre, spesielt gjelder dette varigheten av utenlandsopphold. I seg selv er begrenset tid og begrensede ressurser et hinder for arbeidet med studiemobilitet. Økt formalisering og systematikk i lærestedenes organisering og tilrettelegging for utenlandsopphold er en sentral pådriver for utvekslingsopphold. Modulisering av studieprogrammene har bidratt til å gjøre det lettere å innpasse utenlandsopphold i den norske studieplanen, mens

nedkorting av studietiden sammen med fokuset på gjennomstrømning virker begrensende i forhold til utenlandsopphold. Rammeplanene for profesjonsstudier som allmennlærer og sykepleie representerer en barriere for studiemobilitet.

Noen forhold knyttet til faglig kvalitet begrenser også studiemobiliteten: både studenter og faglig ansatte ser at i enkelte studier er den faglig kvaliteten på modulen ikke bedre i de steder i utlandet man har etablert utveksling med, enn i Norge. Dessuten kan norske studenter mangle både faglige og språklige forutsetninger som er nødvendige for å få et akseptabelt faglig utbytte av et utenlandsopphold.

Egenskaper ved studentgruppen er også en barriere for studiemobilitet. Voksne og etablerte studenter er mindre interessert i utenlandsopphold enn unge og mindre etablerte studenter. Både familieforpliktelser, økonomiske forpliktelser, og arbeidslivstilknytning virker som hindre for utenlandsopphold.

Diskusjon og implikasjoner

Rapporten viser at faktorene som hemmer og fremmer studiemobilitet er mange og sammensatte. Analysen gir grunnlag for å spørre om det er en diskrepans mellom mål og virkemidler i arbeidet for å fremme studier i utlandet. I den avsluttende delen av rapporten reises en del problemstillinger som det kan være grunn til å diskutere i sammenheng med denne politikken. Er det hensiktsmessig å prioritere delgrads- og mastergradsstudenter fremfor bachelorstudenter? Er mekanismene for å sikre tilbakeføring av kompetanse tilstrekkelig gode? Er insentivene for studier i land utenom Norden og ikke-engelskspråklige tilstrekkelig effektive? Er målene for studiemobilitet tilstrekkelig klart definert og begrunnet? Er tilretteleggingen for studiemobilitet på institusjonsnivå bra nok? Kommer målsettingen om økt studiemobilitet i konflikt med andre målsettinger?

Hvor mange gradsstudenter?

De politiske målene for antall gradstudenter er lagt vagere enn de er med hensyn til delstudenter. Bør antallet økes, reduseres eller holdes konstant? Er det bestemte studier eller studieland som bør prioriteres? Ett uttrykk for et politisk ønske om å opprettholde et høyt antall gradsstudenter ute, er en relativt sjenerøs studiestøtte, men denne er blitt strammet inn de senere årene. Medisinstudiet er her et interessant eksempel. Høye søkertall og etterspørselen etter leger kan tilsi flere studieplasser i Norge og dermed færre studenter i utlandet. Kostnadene ved å opprette nye studieplasser er imidlertid langt høyere enn det utenlandsstudentene koster, og dessuten er det ikke enkelt å øke antall studieplasser raskt.

Hvordan få flere studenter til å studere utenom Norden og ikke-engelskspråklige land?

I mange av disse landene betales ikke studieavgifter, og de økonomiske barrierene skulle derfor være lave. Det er derfor nærliggende å tenke seg at det er barrierer av språklig, kulturell, organisasjonsmessig eller informasjonsmessig art som ligger til grunn. Land og læresteder som ikke krever studieavgifter, har i liten grad økonomiske insentiver for å tiltrekke seg studenter fra utlandet. De markedsfører seg derfor i mindre grad enn

universiteter i for eksempel Australia eller Storbritannia. Det kan derfor tenkes at det er nødvendig å kompensere for dette gjennom informasjonskampanjer, økt deltakelse på utdanningsmesse, framheving av behov for kompetanse fra bestemte land osv. Andre mulige virkemidler kan her være spesielle økonomiske insentiver eller økt innsats på avtaler.

Er målene for studiemobilitet tilstrekkelig klart definert og begrunnet?

Det har i lengre tid vært fokus på delstudenter, og studiemobilitet skjer i økende grad i form av organiserte opplegg gjennom lærestedene. Ett av de forhold man kan stille spørsmål ved i denne forbindelse hvilken grad utenlandsopphold på et semester eller mindre gir det ønskede utbytte – faglig, språklig og kulturelt. Generelt kan det være viktig å signalisere til studenter *hvorfor* de bør dra ut. Man kan også problematisere hva som ligger i målsettingen ”alle som ønsker det, skal få reise ut”.

Hva med tilretteleggingen på institusjonsnivå?

Mye tyder på at lærestedene har økt sin oppmerksomhet omkring studentutveksling i perioden etter innføringen av Kvalitetsreformen. Det tas klarere strategiske grep, og det er mange eksempler på at det settes av egne ressurser på fakultets- eller avdelingsnivå. Disse tegnene er tydeligere nå enn de var de første par årene etter reformen. På den bakgrunn er det paradoksalt at antall delstudenter viser en nedadgående tendens, man burde snarere ha forventet økt vekst. De studentene som reiser ut, påpeker likevel at det var mye å finne ut av og mange ting som hver enkelt måtte ordne selv i forbindelse med utenlandsoppholdet.

En av intensjonene bak innføringen av nye grader og tilpasningen til ECTS var å gjøre det lettere med studentutveksling. Etter Kvalitetsreformen har alt flere programmer, spesielt ved universitetene, en fastere struktur eller et større innslag av obligatoriske kurs som studentene må ta i løpet av studiet. Det er mulig at denne struktureringen gjør at selve studieløpet blir mindre fleksibelt og dermed at det blir vanskeligere å organisere et utlandsopphold. På den annen side kan det se ut til at moduleringen av studiene har gjort det enklere å få til utveksling.

Kommer målsettingen om økt studiemobilitet i konflikt med andre målsettinger?

Evalueringen av Kvalitetsreformen viste at i den første iverksettingsfasen var det de strukturelle endringene knyttet til de nye studieprogrammene og de pedagogiske endringene knyttet til tettere oppfølging av studentene og mer tilbakemelding i studietiden som det ble arbeidet mest intensivt med. Det kan være at fokuset på oppfølging, gjennomstrømming og avlegging av et stort antall kurseksamener tar oppmerksomheten bort fra arbeidet med utveksling, men også at dette arbeidet kan revitaliseres nå som de andre reformelementene i større grad er på plass. Likevel kan det tenkes at man faglig og politisk bør nyansere målsettingene knyttet til internasjonalisering slik at de harmoniserer med andre målsettinger som lærestedene arbeider for å realisere.

1 Innledning

1.1 Bakgrunn og avgrensning

Internasjonalisering står sentralt i norsk politikk for høyere utdanning, og studiemobilitet er et viktig element i denne politikken. Det er en målsetting at mange skal ta et utenlandsopphold, og betydelige ressurser kanaliseres til utenlandsstudentene gjennom støtteordninger i Lånekassen. Antallet norske studenter i utlandet steg sterkt gjennom 1990-tallet og nådde en topp rundt studieåret 2003/2004. Senere har tallene gått nedover, noe som har ført til en viss bekymring, både blant utenlandsstudentenes interesseorganisasjon, næringsliv og politikere.

Kunnskapsdepartementet (KD) har gitt NIFU STEP i oppdrag å kartlegge mulige årsaker til nedgang i antall norske studenter i utlandet. I utgangspunktet ble oppdraget definert som to delprosjekter, et som omhandler *gradsstudenter* (studenter som tar en bachelor- eller mastergrad i utlandet) og et som omhandler *delstudenter* (studenter som tar en del av sin utdanning i utlandet som en del av sin norske grad). Vi har funnet det hensiktsmessig å rapportere begge prosjektene under ett, ettersom en del bakgrunnsforhold og diskusjonstema er de samme. Delstudentene er viet mer plass enn gradsstudenter. Årsaken til dette er at det er disse studentene KD i utgangspunktet var mest interessert i å få informasjon om.

Rapporten er i hovedsak basert på foreliggende data, som er satt sammen og reanalysert spesielt for dette formålet. De viktigste kildene er:

- Sammenstilling av statistikk fra Lånekassen
- Evalueringen av Kvalitetsreformen
- NIFU STEPs undersøkelser blant studenter
- SSBs levekårsundersøkelse blant studenter

I tillegg har vi foretatt intervjuer med et knippe aktører i universitets- og høyskolesektoren. Hensikten med disse nye intervjuene var å validere observasjonene fra evalueringen av Kvalitetsreformen. Materialet fra evalueringen er svært solid og gir i seg selv klare indikasjoner på hva som fremmer og hindrer studentutveksling.

Ideelt sett kunne både KD og NIFU STEP ønsket seg supplerende data for å kunne belyse hvorfor antallet utenlandsstudenter synker, gjerne i form en spørreskjemaundersøkelse blant (potensielle) studenter. Dette var ikke mulig innenfor den tidsrammen som ble stilt til disposisjon for å gjennomføre oppdraget.¹ Uavhengig av tidsramme ville det være en del utfordringer knyttet til å gjennomføre en slik undersøkelse. Om man skulle fange opp *endringer* i hva som hemmer og fremmer studiemobilitet, bør man spørre på minst to ulike

¹ 7-8 uker.

årskull og på minst to ulike tidspunkt. Det er heller ikke gitt at det er lett å definere hvem man burde spørre. Elever i videregående skole? Studenter som har påbegynt høyere utdanning i Norge? Norske studenter i utlandet? Men selv om det kunne en fordel å ha tilgang til flere data, mener vi at de datakilder som er brukt gir økt kunnskap om årsakene til de senere års utvikling i antall utenlandsstudenter.

Reduksjonen i tallet på gradsstudenter er betydelig, mens reduksjonen i antall delstudenter er moderat. Tar man utviklingen i den generelle søkningen til høyere utdanning i betraktning, er nedgangen for den siste gruppen svært beskjeden, og man kan spørre seg om i hvilken grad det er grunn til å bekymre seg for utviklingen. Men sett i lys av at det er en målsetting å øke tallet på utreisende delstudenter, er utviklingen negativ.

Rapportens siktemål er å identifisere hvilke faktorer som hemmer og fremmer studiemobilitet generelt, med vekt på utviklingstrekk de senere år. Videre vil vi se nærmere på hvem utenlandsstudenter er; hva og hvor de studerer og hva slags læresteder i Norge som sender dem ut. Det er viktig å kartlegge mønstre i utviklingstrekk om man vurderer å sette inn tiltak for å endre utviklingen. Eksempelvis er det nyttig å vite om studenttallene går ned for prioriterte grupper, som mastergradsstudenter eller studenter i land utenom Norden og engelskspråklige land. Det kan også være nyttig å ha informasjon om utviklingen i antall studenter som reiser til land som er viktige handelspartnere eller på fagområder hvor behovet for arbeidskraft er stort. Å fokusere utelukkende på det totale antall studenter, kan medføre at hensyn til kvalitet og individuell og samfunnsmessig nytte kommer i bakgrunnen.

1.2 Generelle utviklingstrekk

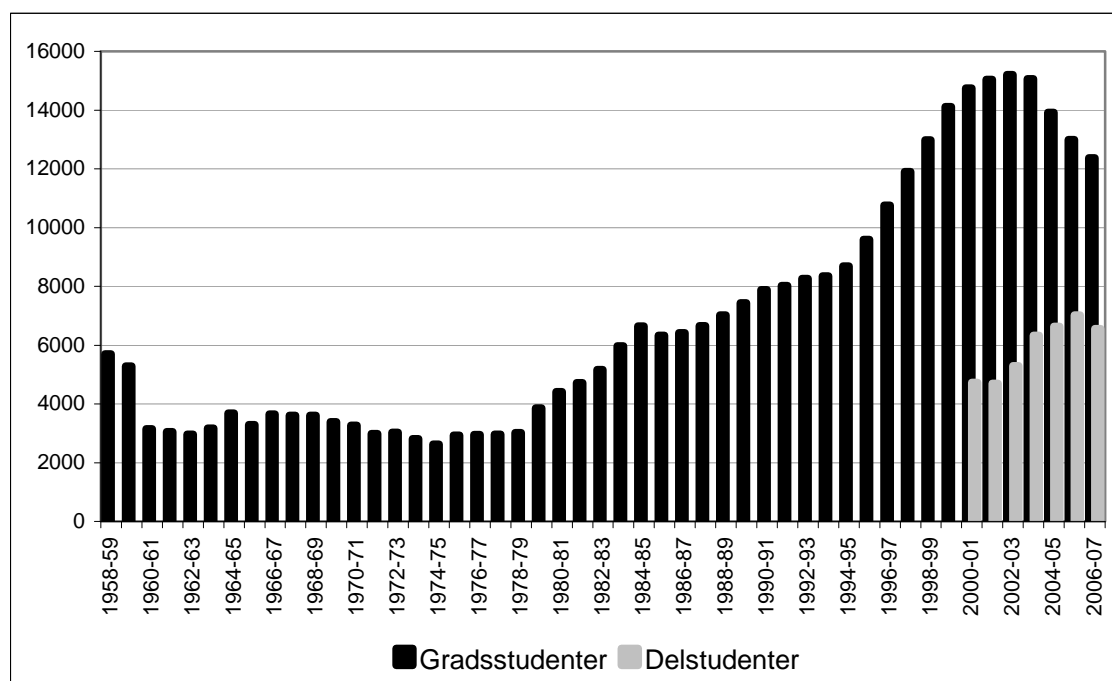
Norge har en høy andel av sin studentmasse i utlandet, sammenlignet med de fleste vestlige land, og tradisjonene for utenlandsstudier er lange. Figur 1 viser utviklingen i antall norske studenter i utlandet for den perioden det foreligger tilgjengelig statistikk. Som vi ser var det en sterk vekst på 1990-tallet og fram til 2003/2004. De senere år har det totale antall utenlandsstudenter sunket, og det er antall gradsstudenter som viser sterkest reduksjon; nær en firedel de siste fire år.² I samme tidsrom er antall delstudenter redusert med om lag ti prosent.³

Figuren er basert på tall fra Lånekassen, og det er derfor kun de som har fått støtte fra Lånekassen som inngår i statistikken. Vi antar at dette favner de aller fleste gradsstudentene. Når det gjelder delstudenter, er statistikken trolig noe mindre presis og det foreligger kun tall fra årtusensskiftet. Før den tid ble ikke utenlandsopphold registrert i

² I studieåret 2003/2004 var 15 064 personer registrert som gradsstudenter. Foreløpige tall for studieåret 2007/2008 (per 01.02.08) er 11 460, men tallene kan øke noe.

³ I studieåret 2003/2004 var 6328 personer registret som delstudenter. Foreløpige tall for studieåret 2007/2008 (per 01.02.08) er 5711, men det er grunn til å anta at tallene vil stige noe.

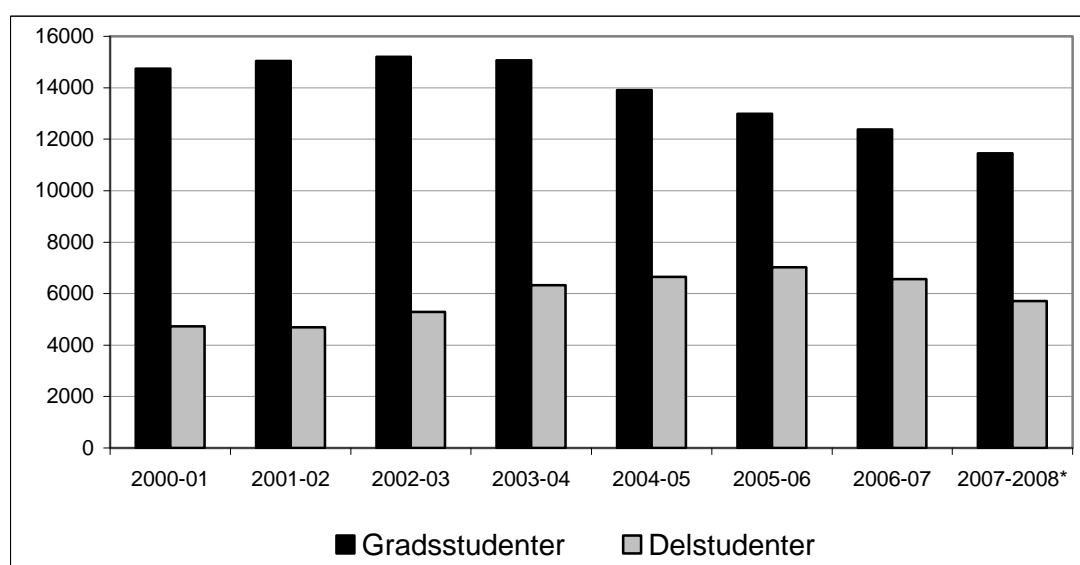
Lånekassens statistikk. Det betyr ikke at det ikke fantes delstudenter før den tid. For eksempel reiste gjennomsnittlig mer enn tusen studenter ut årlig gjennom ERASMUS-programmet i andre halvdel av 1990-tallet.⁴ På den tiden var imidlertid delstudenter registrert som studerende ved norske læresteder.

Figur 1.1 Norske studenter i utlandet 1958/59 - 2006/2007.

Kilde: Lånekassen

Figur 1.2 viser utviklingen fra 2000/2001 – 2007/2008. Vi ser videre at delstudentene i denne perioden har økt fra å utgjøre omtrent en firedel av utenlandsstudentene til å utgjøre en tredel. Men figuren illustrerer samtidig en nedadgående trend også for delstudenter.

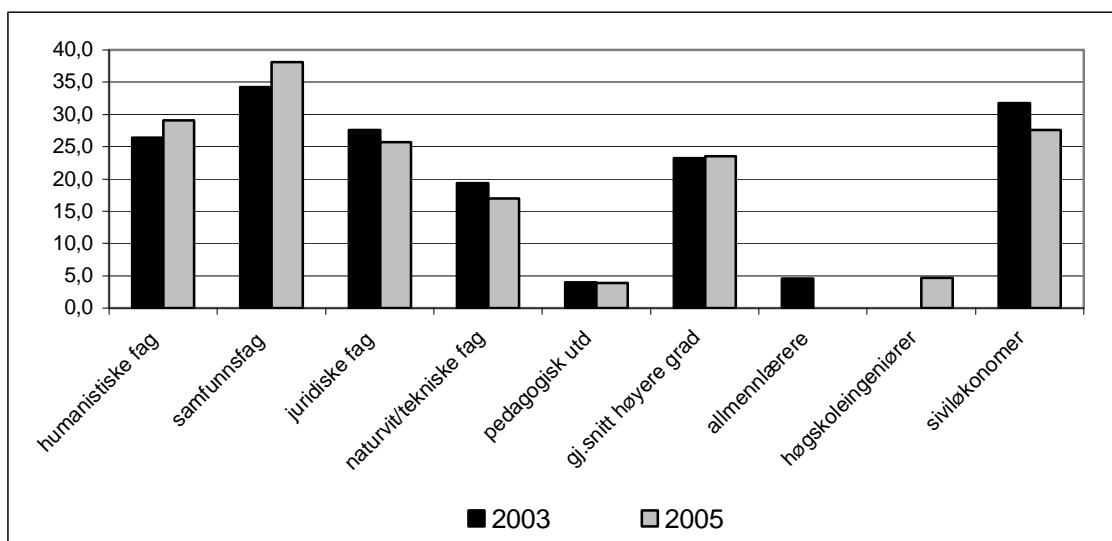
Figur 1.2 Grads- og delstudenter 2000/2001 – 2007/2008.

Kilde: Lånekassen. *Tall fra studieåret 2007/2008 er foreløpige - per 01.02.08.

⁴ http://siu.no/no/programoversikt/eu_program/erasmus_1/noekkeltall

Selv om *antall* utenlandsstudenter steg sterkt på 1990-tallet, kan andelen på ingen måte måle seg med andelen som studerte utenlands de første par tiårene etter annen verdenskrig. I 1950-årene befant så mye som 30 prosent av alle norske studenter seg på utenlandske universiteter (Bie 1974). I studieåret 2002/2003 utgjorde gradsstudenter i utlandet drøyt sju prosent av den totale norske studentmassen. Medregnet delstudentene var andelen rundt 10 prosent. Disse tallene fanger imidlertid bare hvor mange studenter som studerer i utlandet et bestemt år. Langt flere har hatt et utenlandsopphold i løpet av studietiden. Tall fra NIFU STEPs kandidatundersøkelser kan illustrere dette.

Figur 1.3 viser hvor stor andel av ferdigutdannende høyere grads kandidater innen ulike fagområder som oppgir at de har hatt et studieopphold på minst et semester. Disse er også sammenlignet med siviløkonomer⁵, allmennlærere og høyskoleingeniører. I gjennomsnitt oppgir 23 prosent av studentene som har fullført en høyere grad at de har hatt et utlandsopphold. Figuren illustrerer også at det er store fagforskjeller i hvor store andeler som har studert i utlandet. Ytterpunktene er at én av tre kandidater med høyere grad i samfunnsfag har hatt utenlandsopphold i studietiden, mens kun én av 20 studenter med allmennlærer eller høyskoleingeniørutdanning har gjort det samme.

Figur 1.3 Andel studenter som har hatt et utlandsopphold på minst 1 semester i løpet av sin studietid.

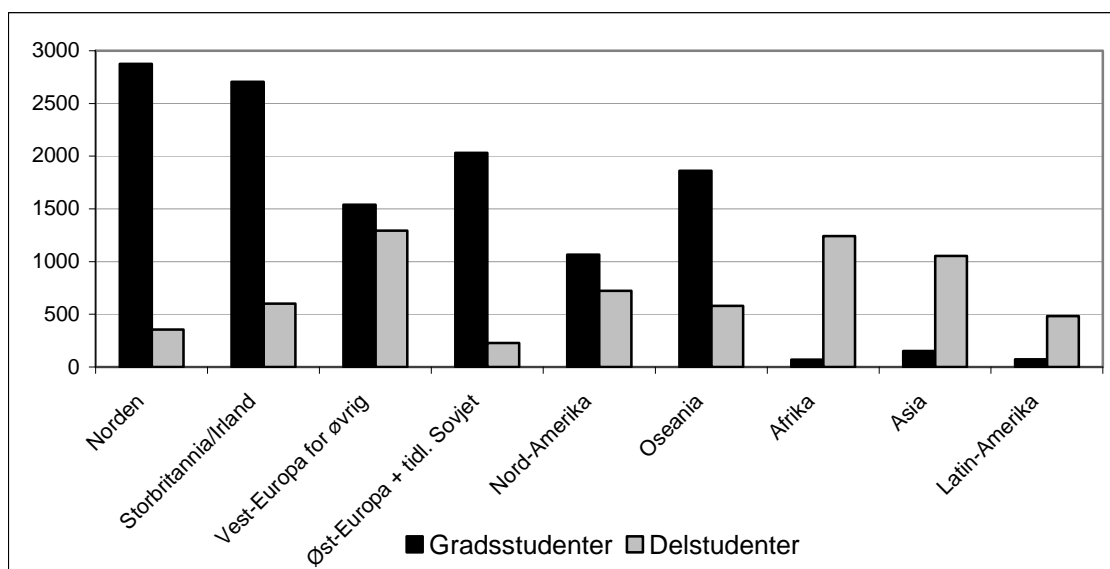
Kilde: Data fra Kandidatundersøkelsen 2003 og Kandidatundersøkelsen 2005

Det kan være mange årsaker til fagforskjellene i andelen studenter som har hatt et utenlandsopphold i løpet av studietiden. I kapittel 4 vil disse bli drøftet. Her nøyer vi oss med kort å påpeke enkelte forhold. En årsak til lav andel utreisende studenter på pedagogiske fag kan være at disse kandidatene i gjennomsnitt er mye eldre enn andre høyere grads kandidater (38 år, sammenlignet med 30 år i gjennomsnitt). Det er grunn til å tro at eldre studenter er mindre mobile enn yngre studenter, blant annet på grunn av familie

⁵ Siviløkonomutdanningen var i 2003 og 2005 var en utdanning på fire år og dermed ikke høyere grad.

og andre forpliktelser. Den lave andelen utreisende studenter i allmennlærerutdanning og ingeniørutdanning kan ha sammenheng med studieordningen. Mange studier ved høyskolene har rammeplaner, det er mulig at krav i disse gjør at det er vanskelig å ta et helt semester i utlandet. Samlet sett viser figuren at nesten en av fire høyere grads kandidater har hatt utlandsopphold i løpet av studiet, noe som kan betraktes som en forholdsvis stor andel.

Gradsstudentene reiser i hovedsak til engelskspråklige og nordiske land (et viktig unntak er en stor gruppe av medisinstudenter i Øst-Europa). Delstudentene velger et bredere spekter av land, og mer enn fire av ti reiser til land i Afrika, Asia og Latin-Amerika. Figur 1.4 illustrerer at grads- og delstudentene har nokså ulik profil når det gjelder valg av studieland.

Figur 1.4 Antall grads- og delstudenter i ulike regioner i studieåret 2006-2007.
Kilde: Lånekassen

Det kan generelt være grunn til å problematisere utviklingen i tallet på utenlandsstudenter. For det første bør de ses i sammenheng med studenttallene innenlands – om også disse går nedover, kan en nedgang i absolutte tall faktisk utgjøre en vekst i relative termer. For det andre er det hensiktsmessig å se nærmere på i hvilke land og for hvilke fag en nedgang skjer, ikke minst om man skal peke på mulige årsakssammenhenger. Når det gjelder gradsstudenter er det også viktig å se på antall nye utenlandsstudenter. Om denne gruppen synker sterkere enn totaltallet, peker det i retning av fortsatt nedgang. Det kan også stilles spørsmål om hvilke studenter som dekkes og ikke dekkes i foreliggende statistikk. Vi vil komme tilbake til noe av dette i kapitlene om hhv. gradsstudenter og delstudenter. Der vil vi også presentere mer detaljert statistikk om de mobile studentenes fordeling på land og fag.

1.3 Tidligere undersøkelser om norske utenlandsstudenter

Fra slutten av 1990-tallet har NIFU STEP foretatt flere undersøkelser blant norske utenlandsstudenter. Undersøkelsene har vært foretatt både i studietiden og noen år etter avsluttet utdanning, slik at vi også har kunnskap hva som skjer med dem i arbeidslivet. På basis av disse studiene vil vi kort presentere litt informasjon om hvem utenlandsstudentene er, hvorfor de reiser ut og hva som skjer med dem etter endt utdanning. Foreliggende norsk forskning har fokusert på gradsstudenter, og resultatene nedenfor viser til gradsstudenter, med mindre annet er eksplisitt nevnt.

Hvem er studentene?

De som studerer i utlandet, har gjennomgående høyere sosial bakgrunn enn studentmassen i Norge (Wiers-Jenssen 2005, SIU 2007). Dette skyldes dels at utenlandsstudenter ofte tar prestisjefylte utdanninger. Slike utdanninger rekrutterer ungdom fra høyere sosiale lag, uavhengig av om utdanningen tar i utlandet eller Norge. Eksempler på dette er medisin, teknologi og kunstfag. Om man sammenligner studenter på samme fagområde er forskjellene mellom mobile og ikke-mobile studenter langt mindre. En undersøkelse blant kandidater på et utvalg fag, uteksaminert i perioden 2003-2006, tyder på at de som har vært delstudenter har høyere sosial bakgrunn enn de som har tatt en grad utenlands og de som har all utdanning fra Norge (Wiers-Jenssen 2008).

Mobile studenter skiller seg fra ikke-mobile studenter ved at de oftere har familie som har bodd i utlandet. Mange av dem har også selv hatt utenlandsopphold tidligere (Wiers-Jenssen 2005, 2008). Begrepet *mobilitetskapital* har blitt brukt for å uttrykke dette fenomenet (Murphy-Lejeune 2002). Har man internasjonale impulser fra familie eller selv har hatt utenlandsopphold tidligere, øker sannsynligheten for å studere i utlandet.

Hvorfor reiser de ut?

Årsakene til å reise ut for å studere er mange og sammensatte. Studentenes begrunnelser for å reise ut kan grovt deles inn i tre hovedkategorier (Wiers-Jenssen 2003). De fleste legger vekt på at de ønsker å få nye impulser og utvide sine språk- og kulturkunnskaper. Noen velger også utlandet fordi de ønsker en annerledes utdanning; de mener utdanning i utlandet er kvalitativt bedre, eller de ønsker å ta en utdanning som ikke finnes i Norge. En tredje type begrunnelse er at studentene ikke kom inn på utdanningen de ønsket i Norge. Dette gjelder i første rekke studenter på medisin og andre helsefag. Men et klart flertall velger utenlandsstudier fordi det er deres primære ønske, ikke fordi de ikke har noe annet alternativ.

Hva skjer etter endt utdanning?

Først og fremst kan vi konstatere at de fleste utenlandsstudenter vender tilbake til Norge. Om lag fire av fem som har avsluttende eksamen fra utenlandsk lærested er bosatt i Norge få år senere (Wiers-Jenssen 2005a, 2008). For delstudenter er tallet høyere, om lag 92

prosent. Til sammenligning er 97 prosent av de som har all sin utdanning fra Norge bosatt i Norge. "Hjerneflukt" kan neppe anses som noe problem. Legger vi til at en del av de som studerer i utlandet tar med seg (høyt kvalifiserte) partnere til Norge, er nettotapet nok så begrenset. Sannsynligvis er dette lavere enn i mange andre land, inkludert våre naboland. For tiden pågår forskningsprosjekt i de nordiske landene som kan gi oss svar på dette.⁶

Arbeidsmarkedseffektene av utdanning fra utlandet er både positive og negative. De som har studert i utlandet, og tatt sin avsluttende eksamen der, synes å ha litt større problemer med å komme inn på det norske arbeidsmarkedet enn de som har tilsvarende utdanning fra Norge (Wiers-Jenssen 2005a, 2008). Men dette gjelder ikke for alle faggrupper, eksempelvis har personer med helsefaglig utdanning få problemer med å finne relevant arbeid. Overutdanning synes også å være et noe større problem blant de som har studert i utlandet. I snitt har kandidater uteksaminert i utlandet litt høyere lønn enn de som har sine eksamenspapirer fra Norge, noe som dels kan forklares med at flere arbeider i privat sektor. Lønn kan tolkes som et uttrykk for produktivitet og attraktivitet i arbeidsmarkedet, og kandidater som har studert i utlandet skårer altså noe bedre på dette området.

I tillegg til den formelle utdanningen, som kan betegnes om *basiskompetanse*, tilegner de som studerer i utlandet seg del ekstra ferdigheter, som språk- og kulturkunnskap, som kan betegnes som *bonuskompetanse* (Wiers-Jenssen 2005a). I hvilken grad bonuskompetanse kommer til nytte i det norske arbeidsmarkedet varierer med blant annet med hva slags utdanning man har tatt og i hvilket land man har tatt den. Mange grads- og delstudenter har jobber med internasjonalt tilsnitt, men det gjelder slett ikke alle. Kandidater med teknologi- og økonomiutdanning har ofte arbeid med internasjonalt tilsnitt, mens kandidater i medisin og helsefag har begrenset nytte av språk- og kulturkunnskap i arbeidssituasjonen. Det er også indikasjoner på at det kan være vanskelig å finne en jobb der andre språk enn engelsk benyttets mye i arbeidssituasjonen.

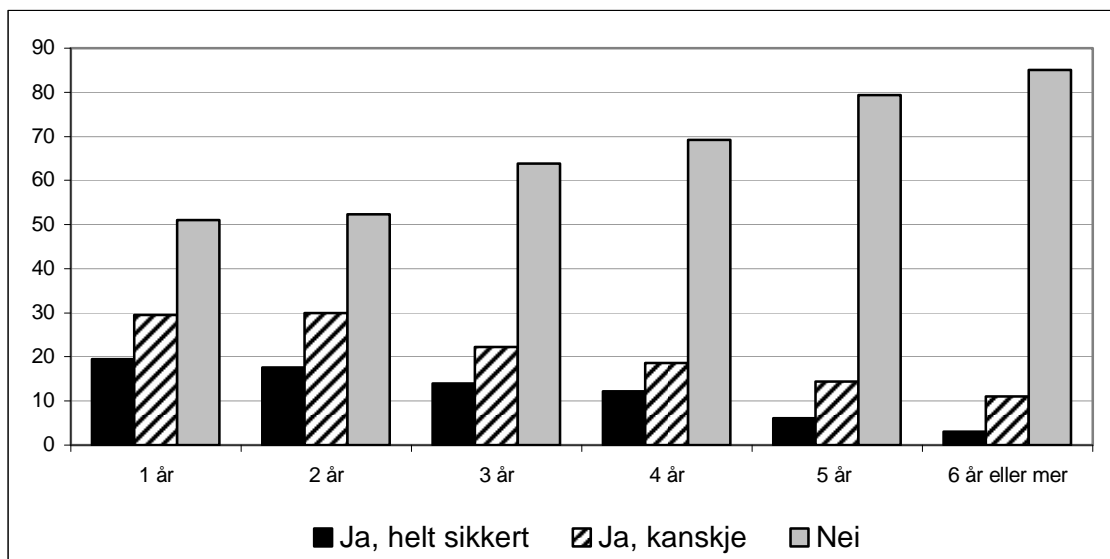
1.4 Hvorfor reiser ikke flere ut?

Flertallet av norske studenter velger *ikke* å studere i utlandet. Hva vet vi om årsakene til dette? Det foreligger et par undersøkelser som kan kaste lys over studentenes perspektiver på dette. I SSBs levekårsundersøkelse blant studenter, gjennomført i 2005, ble det spurt om studenten hadde planer om å utvekslingsopphold. I gjennomsnitt var det 63 prosent som svarte at de ikke hadde planer om et slikt opphold (Ugreninov og Vaage 2005: 21).⁷ Med andre ord er det i underkant av fire av ti studenter ved norske læresteder som kan tenke seg å reise til utlandet for å studere. Figur 1.5 viser at andelen som vurderer et opphold er størst blant de studentene som har studert to år eller mindre, og at den minsker jo lengre

⁶ Undersøkelser av kandidater utdannet i utlandet er nylig foretatt i flere nordiske land. Publisering av resultater fra Finland, Færøyene og Danmark er forventet i løpet av juni 2008. Resultatene fra Island foreligger (ParX 2007).

⁷ Andelen er like høy blant dem som alt har hatt utenlandsopphold som blant dem som ikke har det.

studenten har vært i utdanning. Dette indikerer at økt alder reduserer studentenes interesse for utenlandsopphold.

Figur 1.5 Andel kandidater som planlegger utenlandsopphold i løpet av studietiden etter studieår.

Kilde: SSBs levekårsundersøkelse blant studenter

Ugreninov og Vaage (2005) viste også at det er en større andel av de yngre studentene, de under 25 år, som vurderer et utlandsopphold. Det er logisk at andelen som vil studere ute avtar etter hvert som studiet skrider fram, ettersom man har mindre gjenstående tid å gjøre det på. Men tallene kan også tolkes som en indikasjon på at *interessen* for utenlandsstudier er høyest blant de yngste. Dette kan ha både organisatoriske årsaker, som at man ikke oppfatter tilbudet som tilstrekkelig attraktivt, og som nevnt mer private årsaker som at studentene blir mer etablert med økende alder.

I en spørreskjemaundersøkelse NIFU STEP nylig har foretatt, Nordisk kandidatundersøkelse 2007, er et utvalg kandidater som har tatt all høyere utdanning i Norge om de vurderte å ta hele eller deler av utdanningen sin i utlandet.⁸ Nesten halvparten (47 prosent) svarte ja på dette spørsmålet, med andre ord litt høyere enn i som i Levekårsundersøkelsen blant studenter. De som svarte ja ble også bedt om å begrunne svaret. Tabell 1.1 viser hvor store andeler som la stor vekt på ulike forhold (krysset av for 4 eller 5 på en skala fra 1 (ingen betydning) til 5 (stor betydning)). Det var mulig å krysse av for flere alternativer.

⁸ Kandidater med grader fra følgende fagområder inngår i undersøkelsen: økonomi/administrasjon, teknologi/naturvitenskap, samfunnsfag og journalistikk og informasjonsfag.

Tabell 1.1 Årsaker til ikke å studere i utlandet blant kandidater som har vurdert det. Prosent som tillegger ulike forhold stor betydning.

N = 264. Kilde: Nordisk kandidatundersøkelse 2007

Årsaker til ikke å studere i utlandet	Prosent
Ville ikke reise fra kjæreste/familie/venner	46
Fant et bedre studietilbud i Norge	32
Vanskelig å organisere	32
Synes det ble for dyrt	30
Andre årsaker	22
Mitt norske lærested tilbød ikke attraktive utveklingsopplegg	18
Vanskelig å innpasse i norsk utdanning	17
For mange utfordringer knyttet til å flytte til et annet land	16
Vanskelig å finne informasjon om utdanning i utlandet	14
Fikk ikke plass på studiet jeg ønsket i utlandet	9
Manglende språkkunnskaper	5

Tabellen viser den viktigste årsaken til å ikke reise ut er vegring for å reise fra kjæreste/familie/venner. Omlag en tredel svarer at de fant et bedre studietilbud i Norge. Økonomi synes også å ha en viss betydning. Manglende språkkunnskaper er det få som legger vekt på. På de neste plassene finner vi to forhold der norske myndigheter har større påvirkningsmulighet: organisering og økonomi. Tallene må tolkes med forsiktighet – gruppen som er spurt er relativt liten, og beslutningen om å ikke studere i utlandet ligger langt tilbake i tid. Erindringsforskyvninger kan forekomme og regelverk for studiestøtte og organisering av utveklingsprogrammer var annerledes enn i dag. Om man hadde spurt personer i en faktisk beslutningssituasjon i dag, kan det tenkes at vektleggingen av de ulike faktorene ville vært annerledes.

Kort oppsummert kan resultatene fra disse to datasettene fortelle oss tre ting: At slett ikke alle er interessert i å reise ut, at det er flere som vurderer å reise ut enn de som faktisk gjør det, og at noen av årsakene til at utenlandsstudier velges bort faktisk er mulige å påvirke.

Rapportens struktur

Kapittel 2 gir en kort oppsummering av mål og virkemidler i politikken overfor utenlandsstudenter. I kapittel 3 presenteres statistikk om gradsstudenter, og mulige forklaringer på at antall studenter som tar hele utdanningen i utlandet har gått ned de senere år. Kapittel 4 har delstudentene som tema. Først presenteres statistikk og tidligere forskning om studentutveksling. Deretter presenteres et kvalitativt intervjumateriale, der perspektivene til ulike aktører ved lærestedene kommer til orde (avsnitt 4.3). Dette danner grunnlaget for en drøfting av stagnasjonen i antall delstudenter (avsnitt 4.4). I kapittel 5 gjøres en oppsummerende diskusjon, som blant annet peker på mulige diskrepanser mellom mål, virkemidler og utviklingen i studenttall de senere årene.

2 Mål og virkemidler i internasjonaliserings- og mobilitetspolitikk

2.1 Politiske målsettinger og lærestedenes tilpasninger

Grunnlaget for dagens internasjonaliseringspolitikk er Kvalitetsreformen, med basis i Mjøsutvalgets innstilling og Stortingsmelding nr. 27 (2000-2001). Men mye av denne politikken ble utformet i en egen stortingsmelding om studier i utlandet (St.meld. nr. 19 1996-97). Innenfor rammene av Kvalitetsreformen har så institusjonene utformet sine institusjonelle internasjonaliseringsstrategier, herunder også om studentutveksling.

En sterkere satsning på internasjonalisering er i St.meld. nr. 27 (2000-2001) koplet sammen med kvalitet, og det tas nærmest for gitt at det er en slik sammenheng, i store trekk basert på en allmenn forståelse (Halvorsen og Faye 2006: 30). Målene med internasjonalisering kan sies å være nokså vage, men det kommer også til syne mer strategiske overveielser i institusjonene. I følge Halvorsen og Faye (2006 s. 32) er disse strategiene basert på tre ulike (men ikke gjensidig utelukkende referanser): det er noe institusjonene er pålagt å gjøre; institusjonene er tjent med internasjonaliseringen for å stå sterkere i konkurransen fordi internasjonalisering bidrar til en høyere reputasjon; og en kan sette standarder ved å sammenlikne seg med andre. I den grad det er satt konkrete tallmessige mål for omfanget av studentutvekslingen, varierer de mellom lærestedene (Halvorsen og Faye 2006: 28).

I grunnlagsdokumentene for Kvalitetsreformen er internasjonalisering koplet til kvalitet i allmenne vendinger, og vi finner ingen direkte omtale av betydningen av tilbakemelding til fagmiljøene. Men Stortingsmeldingen påpeker at studenter som tar hele utdanningen i utlandet i liten grad har tilknytning til norske læresteder, og at den internasjonale kompetansen de dermed tilegner seg ikke blir tilbakeført til norske institusjonene. Dette er ett av argumentene for å satse sterkere på utveksling og korttidsopphold underveis i et studium ved et norsk lærested.

Som vi skal komme tilbake til, er ansvaret for internasjonaliseringen ved universiteter og høyskoler primært et administrativt ansvar, selv om flere læresteder har lagt ned sine internasjonale kontor for å markere at dette er fagmiljøenes ansvar. Mange av lærestedene legger vekt på at tilbud om utveksling må bakes inn i de ordinære studieløpene.

I Stortingsmeldingen om Kvalitetsreformen ble det uttrykt bekymring for at den internasjonale kompetansen gradsstudenter tilegner seg ikke blir tilbakeført til norske læresteder (Stortingsmelding nr 27 200-2001). Dette "tilbakeføringsargumentet" synes å ha blitt et viktig argument i mobilitetspolitikken, og tjener som en begrunnelse for økt satsing på delstudier i utlandet. Intensjonen er at mobile studenter skal føre kunnskap tilbake til norske universiteter og høyskoler, og bidra til kvalitetsheving av norske læresteder.

Studemobilitet og internasjonalisering dreier seg også om andre tiltak, ikke minst det som kalles ”internasjonalisering hjemme”. Det dreier seg om å skape internasjonale impulser også for det flertallet av studenter som ikke reiser ut. I Kvalitetsreformen legges det blant annet vekt på å få flere utenlandske og forskere til Norge, internasjonalt forskningssamarbeid, engelskspråklige undervisningstilbud og internasjonalt pensum. Disse tiltakene kunne bidra til å internasjonalisere norske campus. Dette kan være et indirekte tiltak for ”tilbakeføring” av internasjonale erfaringer til norske læresteder. Slike tiltak vil imidlertid ikke bli diskutert i denne rapporten.

2.2 Historikk og politikk

Selv om Kvalitetsreformen har satt økt fokus på internasjonalisering, er ikke det å studere i utlandet nytt. Nordmenn har lange tradisjoner for å studere i utlandet. I de første par tiårene etter andre verdenskrig var dette knyttet til mangel på (relevante) studieplasser i Norge. Å studere i utlandet var ofte en plan B for de som ikke kom inn på lukkede studium i Norge. Mangel på studieplasser har mindre betydning i dag, men er fremdeles relevant for noen fagområder. I hovedsak er det knyttet til dimensjonering av studietilbudet innenlands. Antall studieplasser på fag som medisin, veterinær og arkitektur er lavt i forhold til etterspørselen. Men det er også noen utdanningsprogram som ikke tilbys ved norske læresteder. Kiropraktikk og scenografi kan tjene som eksempler på dette. Men det er også en rekke spesialiserte studieprogram i utlandet som norske studenter mener at ikke har noe tilsvarende tilbud i Norge.

Studemobilitet var i mange år først og fremst et virkemiddel for å demme opp for kapasitetsbegrensinger i det norske systemet, og det var kun visse utdanninger som var støtteberettiget. I følge Rotevatn (1998) var det først på 1970-tallet at myndighetene ble klar over at utenlandsstudier hadde en verdi i seg selv. Fra 1984 har økonomisk støtte for høyere utdanning i utlandet kunne gis uavhengig av utdanningskapasiteten i Norge (Stortingsmelding nr 12 1983-1984). I mange år ble støtte kun gitt til studenter i Vest-Europa og Nord-Amerika, men fra 1993 ble det åpnet opp for å gi støtte til en bredere spekter av land. En utilsiktet effekt av dette var en strøm av norske studenter til Australia.

Målsettinger for studentmobilitet ble klarere definert på 1980- og 1990-tallet. Et høyt antall utenlandsstudenter, geografisk spredning av studentene, og økt satsing på delstudier i utlandet, var mål som ble hyppig gjentatt (NOU 1989, Stortingsmelding nr 19 1996-97). Det ble også lagt vekt på behovet for ”en mer aktiv tilrettelegging på prioriterte studier i en del land, fleks ved språkkursavtaler med læresteder og spesielle støtteordninger” (Stortingsmelding nr 19 1996-97). Insentivene for å oppnå disse målsettingene framstår i ettertid som noe svake. Antallet studenter økte, men gradsstudenter valgte i liten grad destinasjoner utenfor Europa, Nord-Amerika og etter hvert Australia. Økningen i delstudenter var lavere enn for gradsstudenter helt fram til 2003/2004.

De siste 20 år har internasjonalisering stått høyt på den politiske agenda i mange land, og det har vært en økt satsing på studiemobilitet, særlig i form av utvekslingsprogrammer, som for eksempel SOCRATES og NORDPLUS. Norske myndigheters begrunnelser for studiemobilitet har i økende grad lagt vekt på at utenlandsopphold gir språklige, kulturelle og utdanningsmessige impulser (Stortingsmelding nr 27 2000-2001). Innføringen av Kvalitetsreformen i 2003 har som nevnt ytterligere styrket fokuset på studiemobilitet. Reformen understreker behovet for å tilrettelegge for studentutveksling. Bolognaprosessen og en gradvis innføring av et felles europeisk gradssystem og et felles studiepoengssystem (ECTS) er forhold som kan ha gjort det lettere å gjennomføre studieutveksling i praksis.

På midten av 1990-tallet vedtok Stortinget en målsetting om at halvparten av norske studenter skulle få mulighet til å ta hele eller deler av sin utdanning i utlandet. I dag er det ikke noe måltall for hvor mange utenlandsstudenter Norge ønsker å ha, og det er få føringer med hensyn til hvilke studieland eller fag som skal prioriteres når det gjelder gradsstudenter. Valgfrihet synes å være et overordnet prinsipp. Hvilke grupper man ønsker å prioritere er til en viss grad definert gjennom økonomiske insentiver (se neste avsnitt). Kvalitetsreformen legger vekt på viktigheten av delstudier i utlandet, og målsettingen er at ”Alle som ønsker det skal få mulighet til et opphold ved et lærested i utlandet som en del av sin grad”.⁹

Kort oppsummert kan vi si at det har vært fire hovedargumenter for å gi økonomisk støtte til norske studenter i utlandet:

- Sikre spisskompetanse (kapasitetsmangel i Norge)
- Alternativ til studier i Norge (valgfrihet/kvalitet)
- Behov for internasjonal kompetanse (språk- og kulturkunnskap)
- Kvalitetsheving ved norske læresteder

I tiårene etter krigen var det først og fremst det første argumentet som ble framhevet. I de senere år har de siste to argumentene vært sterkest framme.

2.3 Økonomiske insentiver

Det viktigste virkemiddelet for å få norske studenter til å reise ut, er støtteordninger gjennom Lånekassen. Utenlandsstudenter får *basisstøtte* på samme vilkår som studenter i Norge (p.t. kr 85 000 per år). I tillegg kan de få *støtte til dekking av studieavgifter* og til to *hjemreiser* i året. Ordinær støtte til studieavgifter (skolepenger) utgjør for studieåret 2007-2008 kr 54 580. På bachelornivå blir 50 prosent av dette gitt som lån og 50 prosent som stipend. På masternivå blir 70 prosent gitt som stipend. Studieavgifter høyere enn dette og opp til kr 107 040 dekkes som lån. Til utvalgte læresteder med spesielt høye studieavgifter (hovedsaklig i USA og Storbritannia) er det mulig å få et *tilleggsstipend* på opp til

⁹ http://www.regjeringen.no/nb/dep/kd/dok/veiledninger_brosjyrer/2001/Kvalitetsreformen-brosjyre-bm.html?id=87757

57 700.¹⁰ Utbetaling av dette stipendet forutsetter imidlertid at studentene har alt har lånt seg opp til maksimumsbeløpet for ordinær støtte.

Studiefinansieringsordningen for utenlandsstudenter har variert over tid. I 2004 ble det gjort en større revisjon. En del restriksjoner med hensyn til hvilken type utdanning man kunne få støtte til ble fjernet. Men den viktigste endringen var at en del av skolepengestøtten som tidligere ble gitt som stipend, ble omgjort til lån.¹¹ Kort oppsummert medførte endringen økt valgfrihet med hensyn til lærested, og det ble mulig å låne mer penger for å dekke studieavgifter. En viktig intensjon bak det siste, var at studentene skulle slippe å betale av egen lomme. Men samtidig ble det dyrere å studere i land som krever høye studieavgifter, særlig for studenter på bachelornivå. Vi skal illustrere dette med et par eksempler. Mens man tidligere kunne studere i Australia uten større kostnader enn tilsvarende utdanning i Norge, medførte regelendringene fra 2004 at akkumulert studielån for en tre års bachelorgrad i Australia økte med omlag 100 000 kroner om man gikk på studieprogrammer med moderate studieavgifter (i størrelsesorden 50-60 000 NOK). For studier i Storbritannia og USA kan lånebyrden ha økt betraktelig mer enn dette. På et lærested som krever 120 000 norske kroner i studieavgift, og som kvalifiserer for tilleggsstipend, ville en bachelorstudent før 2004 få dekket drøyt 100 000 kroner som stipend fra Lånekassen per år, mens resten måtte betales av egen lomme. Etter 2004 ville ca 40 000 dekkes som stipend, mens 80 000 ville være studielån.

En av intensjonene bak endringen i studiefinansieringsordningen var å få til en bedre geografisk spredning av studentmassen. Et annet tiltak for å fremme geografisk spredning var innføringen av et såkalt tilretteleggingssemester for personer som skulle studere i land utenom Norden og engelskspråklige land. Dette kom i tillegg til muligheten til å få støtte til forberedende språkkurs. Imidlertid er det foreløpig få som har benyttet seg av muligheten for støtte til tilretteleggingssemester.¹²

I 2005 ble det foretatt en endring som neppe bidrar til geografisk spredning. Første år av utdanningen i land som Russland og Kina ivar ikke lenger støtteberettiget. Begrunnelsen er at disse landene har en grunnopplæring med et tolvårig skoleløp, i motsetning til Norges 13-årige, og førsteåret i høyere utdanning er antatt å motsvare sisteåret på videregående i Norge. Samme begrunnelse har i lang tid vært brukt for ikke å gi støtte til første året av

¹⁰ Hvilke læresteder som er godkjent for tilleggsstipend varierer noe fra år til år. Fra 2004 har listen over læresteder man kan få støtte til vært utarbeidet for Kunnskapsdepartementet av SIU (Senter for internasjonalisering av høyere utdanning) i samarbeid med Lånekassen og NOKUT (Nasjonalt organ for kvalitet i utdanningen). For informasjon mer informasjon om kriterier se <http://www2.siu.no/vev.nsf/O/Om+studiar+i+utlandet-Tilleggstipend-Grunnlag+for+liste+over+godkjente+utdanninger>.

¹¹ Tidligere kunne man få dekket opp til 52 000 kr av skolepengeavgiftene som stipend. Ved utvalgte læresteder ble det gitt gebyrstipend til på opp til drøyt 50 000 kr for å dekke studieavgifter høyere enn NOK 52 000.

¹² I studieåret 2006/2007 var det drøyt 80 studenter som mottok støtte fra Lånekassen for tilretteleggingssemester. Omtrent halvparten av disse befant seg i Spania og Frankrike.

utdanning i de fleste ikke-vestlige land. Den generelle støtten til første studieår (freshmanåret) i USA falt bort for 20 år siden. Til studier i USA er det likevel mulig å få støtte, om lærestedet er blant de 50 som står på listen over universiteter som kvalifiserer for tilleggsstipend.

Støtteordningene i Lånekassen gjør at norske studenter er mindre avhengige av foreldrene sine for å finansiere studier, sammenlignet med situasjonen for studenter i mange andre land. I mange land utenfor Norden er studiefinansiering av utdanning i hovedsak noe som foreldre har ansvar for. Men man trenger ikke gå lenger enn til Finland for å finne et studiestøttesystem som gir minimal tilleggsfinansiering for utenlandsstudier, noe som gjør studenter avhengige av foreldre eller banklån om de vil studere i land som krever skolepenger. Finland har da også betydelig færre studenter i utlandet enn det Norge har – særlig er antallet gradsstudenter lavt.

Det finnes også støttemuligheter utenfor Lånekassen. De som drar på utvekslingsopphold gjennom ERASMUS mottar et stipend på ca 180 euro per måned. Dette stipendet fra EU-kommisjonen utbetales av utreisende lærested, og kommer i tillegg til støtten fra Lånekassen.

For lærestedene utløser utsending av studenter på utenlandsopphold av tre måneders varighet eller mer en bonus på kr 6000 per student. På den annen side krediteres ikke lærestedene for studiepoeng som avlegges i utlandet. Studentutveksling er dermed ikke spesielt gunstig fra et økonomisk ståsted, med mindre man har et betydelig antall innreisende studenter.

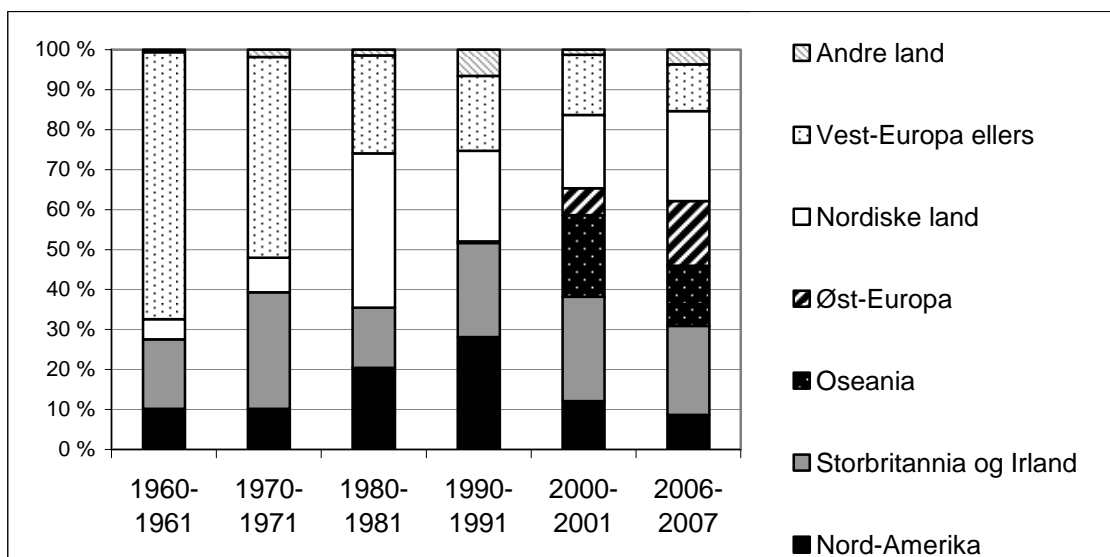
3 Gradsstudenter

I dette kapitlet beskrives utviklingen i antall gradsstudenter, fordelt på land, fag og studienivå. Mulige forklaringer på utviklingstrekk introduseres for hvert tema, og flere forklaringer trekkes inn i diskusjonsdelen i slutten av kapitlet. Tallgrunnlaget er statistikk fra Lånekassen, i hovedsak tall fram til studieåret 2006/2007 ettersom tall fra inneværende studieår (2007/2008) ikke er endelige. I noen tilfelle vil vi imidlertid benytte foreløpige tall også for inneværende studieår.

Med gradsstudenter mener vi personer som tar utdanning i utlandet med henblikk på å ta en bachelor- eller master grad (eller tilsvarende). Dette betyr ikke nødvendigvis at de har all utdanning fra utlandet. Om lag halvparten av norske gradsstudenter har studieerfaring fra Norge før de reiser ut (Wiers-Jenssen 2003, 2005a). Norge har en høy andel gradsstudenter i forhold til de fleste vestlige land (OECD 2005, UNESCO 2006). Dette har sammenheng med flere forhold, blant annet dimensjonering av utdanningskapasiteten innenlands og en aktiv internasjonalisering politikk som inkluderer et relativt godt økonomisk støttesystem (Wiers-Jenssen 2005b). Det var en sterk vekst i antall gradsstudenter på 1990-tallet og fram til studieåret 2003/2004. Siden har både antallet og andelen gradsstudenter sunket betydelig. Antall er redusert med om lag 3500 mellom 2003/2004 og 2007/2008, det vil si med over 20 prosent. Gradsstudentenes *andel* av den totale norske studentmassen er redusert fra 6,8 prosent i 2003/2004 til 5,7 prosent i 2006/2007 (SIU 2008).

3.1 Studieland

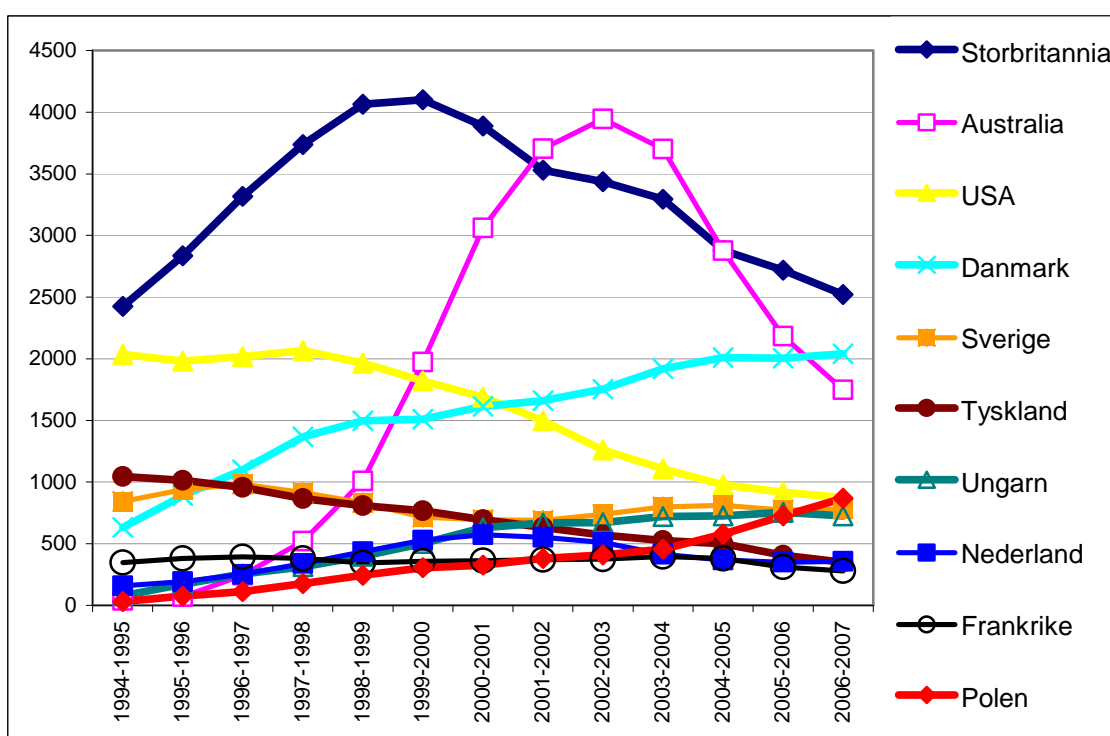
Hvilke land norske studenter har reist til, har variert betydelig over tid. I de første tiårene etter andre verdenskrig var land i det kontinentale Europa de vanligste å reise til, og særlig mange studerte i tyskspråklige land (se figur 3.1). Etter hvert reiste mange til Storbritannia og nordiske land, og på 1980- og 1990-tallet reiste mange til USA. Senere har Oseania (først og fremst Australia) og Øst-Europa tiltrukket seg mange norske studenter.

Figur 3.1 Regioner der norske gradsstudenter har studert 1960/61 – 2006/2007. Relative andeler.

Kilde: Lånekassen

Figur 3.2 viser fordelingen av gradsstudenter for de mest populære studielandene i fra midten av 1990-tallet og fram til i 2006/2007. Av figur 3.2 ser vi at Australia hadde en formidabel vekst fram til 2003/2004, men at studenttallene senere er halvert. Storbritannia hadde også vekst i begynnelsen av perioden, men tallene gått jevnt nedover siden tusenårsskiftet. Antall gradsstudenter i USA er halvert siden midt på 1990-tallet, og for Tyskland er reduksjonen ennå mer drastisk. Land som har hatt vekst i hele perioden er i Danmark, Ungarn og Polen.

Figur 3.2 Antall gradsstudenter i de mest populære studieland.

Kilde: Lånekassen

Tabell 3.1 gir en oversikt over hvilke regioner norske gradstudenter studerte i årene 2003/2004 og 2006/2007, og hvor store endringer som har skjedd mellom disse årene. I tillegg til den nevnte reduksjonen i Australia og Storbritannia, ser vi at det relativt sett også har vært en betydelig nedgang i antall gradsstudenter i europeiske land der undervisningsspråket ikke er engelsk. Det har vært en sterk vekst i antallet som studerer i Øst-Europa. De fleste av disse studerer medisin på engelskspråklige programmer. Detaljert informasjon om hvert land innenfor de ulike regionene finnes i vedleggstabell 1.

Tabell 3.1 Gradsstudenter fordelt på studieregioner i studieårene 2003/2004 – 2006/2007 og endringer mellom tidspunktene.

Kilde: Lånekassen

Region	2003-2004	2006-2007	Endring, absolutt	Endring, relativ
Norden	2762	2877	115	4 %
Storbritannia/Irland	3486	2705	-781	-22 %
Vest-Europa (resten)	2 021	1 539	-482	-24 %
Øst-Europa og det tidligere Sovjetunionen	1365	2031	666	48 %
Nord-Amerika	1297	1066	-231	-17 %
Oseania	3885	1860	-2025	-52 %
Afrika	71	71	0	0
Asia	108	152	44	41 %
Latin-Amerika	76	74	-2	-3 %
Totalt	15064	12 375	-2 689	-18 %

Den sterke nedgangen i engelskspråklige land de senere år, kan ses som en del av en lengre trend. Men den er ikke upåvirket av endringene i støttesystemet som ble innført i 2004. Det ble betydelig dyrere å studere i land som krever studieavgifter, særlig for studenter på bachelornivå. Når det gjelder Australia, kan utviklingen i valutakursen tenkes å være en medvirkende faktor. Ved årsskiftet 2002/2003 var vekslingskursen for en australsk dollar om lag fire norske kroner, mens den et år senere var mer enn 30 prosent høyere. En periode var det også en rekke negative medieoppslag om studier i Australia. Dette kan tenkes å ha skremt noen fra å reise dit. Det har også vært hevdet at studiekvaliteten ikke var tilstrekkelig god, og at arbeidsmarkedet ikke ville absorbere de store studentkullene fra Australia. Foreliggende forskning kan i begrenset grad støtte opp om slike antakelser. Nordmenn i Australia er noe mindre fornøyd med studiekvaliteten enn nordmenn i USA eller Storbritannia – og om lag like fornøyd som studenter i Frankrike (Wiers-Jenssen 2003). Når det gjelder arbeidsmarkedseffekter, er det få tegn som tyder på at studier i Australia isolert sett fører til store problemer på arbeidsmarkedet (Wiers-Jenssen 2008).

Nedgangen i antall nordmenn som studerer i USA og Tyskland er en videreføring av en langsiktig trend, og det er vanskelig å peke på forhold som har påvirket dette de senere år. Med hensyn til Tyskland, så kan trenden ses i sammenheng med at stadig færre velger tysk i den videregående skole og at østeuropeiske universiteter i økende grad har tiltrukket seg de mange nordmennene som vil bli leger. Når det gjelder USA, har vi vært inne på at man ikke får støtte til første studieår, med mindre man går på institusjoner som kvalifiserer for

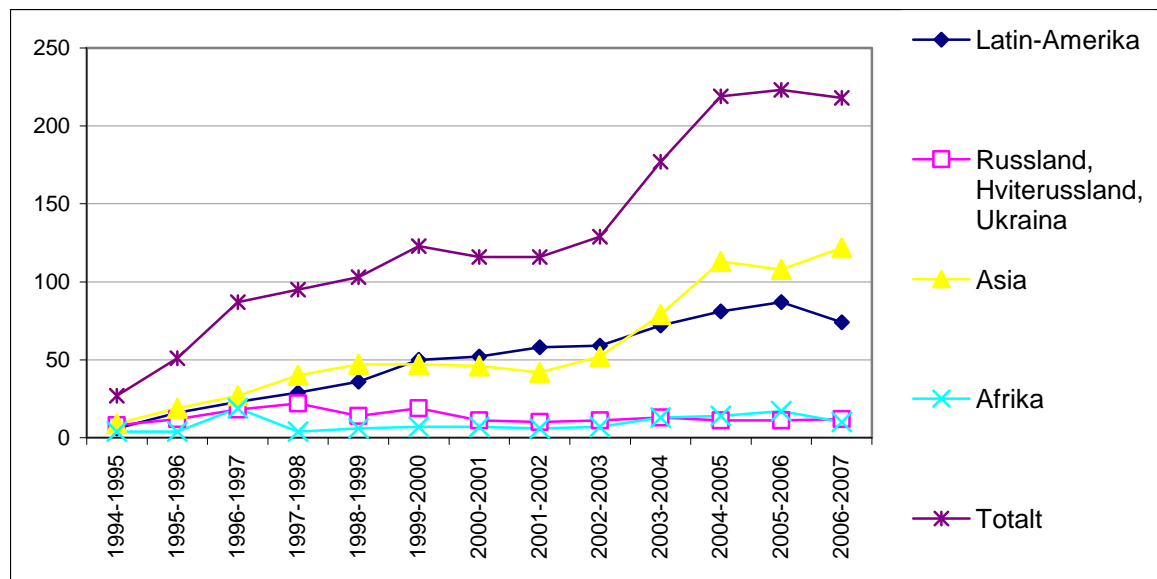
tilleggsstipend. Men selv om man går på støtteberettiget lærested, tar bachelorgraden i USA fire år. Dette er et år lenger enn ved mange studieprogrammer i Europa og Australia, og impliserer høyre lån og ekstra tidsbruk. Det kan tenkes at norske studenter er blitt mer bevisst på det siste etter at treårig studieløp for lavere grads utdanning ble innført med Kvalitetsreformen. Tyngre søknadsprosess for å få visum til USA i kjølvannet av 11. september har neppe har bidratt positivt til nyrekruttering av studenter til USA. Noen vil nok også hevde at USA har et imageproblem, blant annet som følge av krigen i Irak. Men om man skal dømme etter antall henvendelser som kommer til ANSAs informasjonskontor, er interessen for studier i USA høy. ANSA anslår 15-20 prosent av de rundt 10 000 henvendelsene som kommer til deres informasjonskontor årlig er forespørsler om studier i USA. Det er også verd å merke seg at USA er blant de mest populære landene for delstudenter, og for utvekslings elever på videregående skoles nivå.

Nedgangen i antall studenter i land som Frankrike, Spania, Østerrike og Sveits kan tenkes å ha sammenheng med at den språklige terskelen er høy. Men det er også viktig å huske på at de fleste læresteder i vesteuropeiske land utenom Storbritannia og Irland ikke krever studieavgifter, og har mindre insentiver for å tiltrekke seg utenlandske studenter. Søknadsprosedyrene kan også oppfattes som komplisert. Dette kan bidra til at de taper terreng i en situasjon der det er økt konkurranse om studentene. For øvrig er det verd å merke seg at mange av de som studerer i land der det ikke er vanlig å kreve studieavgifter, studerer på læresteder som tar seg betalt (Wiers-Jenssen 2008).

Landene som har hatt sterk vekst (Øst-Europa og Danmark) har trolig tiltrukket til seg en del av studentmassen som tidligere ville valgt andre land, men som av økonomiske eller pragmatiske årsaker ser seg om etter alternativer. I Danmark kreves ikke studieavgifter, og det er relativt lett å komme inn på studiene i forhold til en del andre land. I Øst-Europa er studieavgiftene moderate, og levekostnadene lave. Som nevnt er studentene i Øst-Europa i hovedsak medisinstudenter. En annen faktor som kan bidra til at de velger slike land, framfor Tyskland som var mer vanlig tidligere, er at informasjon om opptak kommer raskere og semesteret begynner tidligere. Før man får beskjed om man har kommet inn i Tyskland, kan man være godt i gang med første semester av utdanningen i Ungarn eller Polen.

Ikke-vestlige land

Geografisk spredning av studenter er en politisk målsetting. På 1990-tallet skjedde det en vekst i antallet som reiste til ikke vestlige land, men de senere år har det skjedd en utflatning. Men selv om det var en viss økning i *antallet* gradsstudenter i ikke-vestlige land, er *andelen* som velger slike studieland svært lav. Bare omlag 3 prosent av gradsstudentene velger ikke-vestlige land. Språklige barrierer er en viktig årsak til at få velger utradisjonelle studieland. At det ikke gis støtte til første studieår av en bachelorgrad spiller trolig også inn. Figur 3.3. viser utviklingen i antall studenter i ikke-vestlige land der man ikke får støtte til første året av utdanningen.

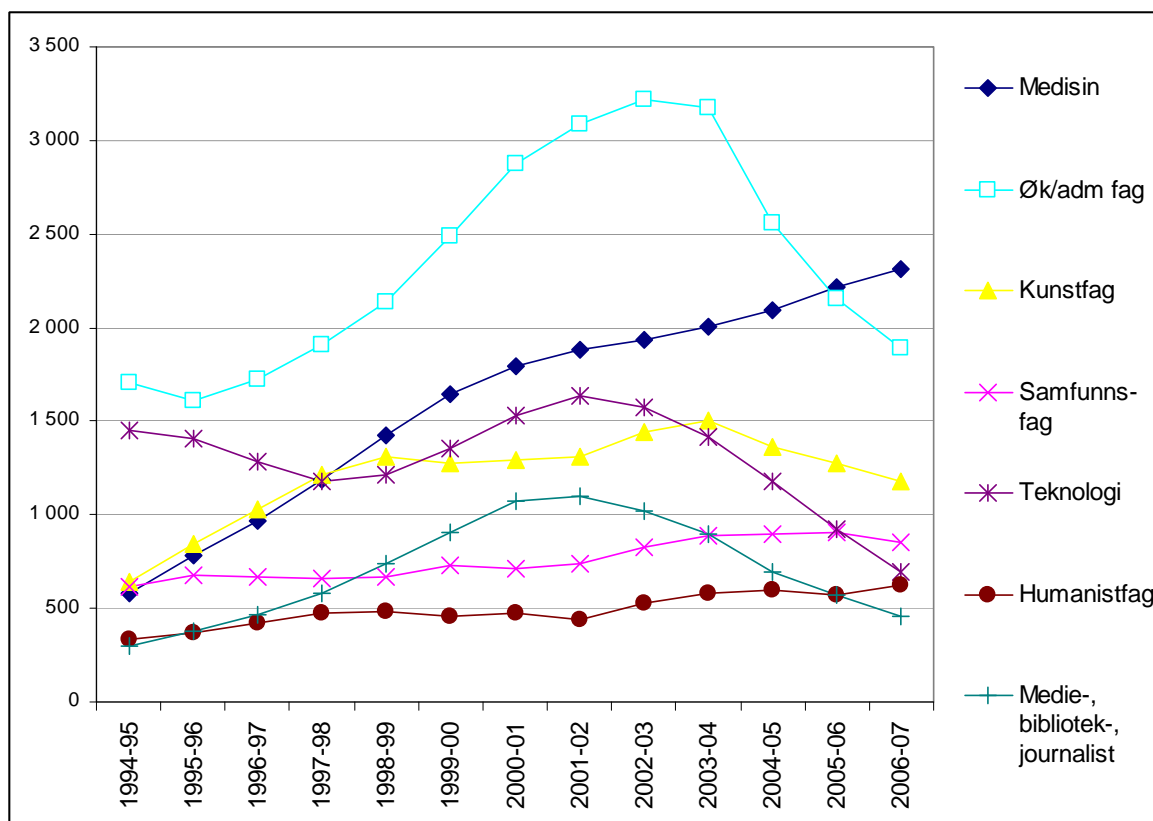
Figur 3.3 Antall gradsstudenter i ikke-vestlige land der det ikke gis støtte til første år av bachelorgraden, 1994/95 – 2007/2007.

Kilde: Lånekassen

Utdanningstilbud i ikke-vestlige land er generelt mindre kjent og markedsført, og de kulturelle barrierene kan være høyere. Men som vi skal se senere er det mange som tar delstudier i ikke-vestlige land. Det kan tolkes som en indikasjon på at interessen for å studere i utradisjonelle land kan være høyere enn antall gradsstudenter skyllende tyde på. På den annen side kan det tenkes at en del studenter nok kan tenke seg å dra til et "utradisjonelt" land som korttidsopphold, men at terskelen er høyere for å ta hele studiet der.

3.2 Type utdanning

Det har skjedd en betydelig endring i hvilke fag nordmenn har studert utenlands opp gjennom årene. Lenge var det begrensinger på hvilke fag man fikk støtte fra Lånekassen til å studere, og det var i hovedsak utdanninger som kunne dekke åpenbare behov i det norske arbeidsmarkedet som ble prioritert. Etter hvert som slike restriksjoner ble fjernet, reiste flere ut for å studere samfunnsfaglige utdanninger. Figur 3.4 viser hvordan utviklingen har vært på de mest populære studieretningene siden studieåret 1994/1995.

Figur 3.4 Utvikling i antall studenter på de mest populære fagområder 1994/95 – 2006/2007

Kilde: Lånekassen

Økonomisk administrative fag, kunsthøgskole og medie/bibliotek/journalistfag har i løpet av perioden hatt en sterk vekst, og deretter en sterk reduksjon. Tallet på teknologistudenter har gått opp og ned, men er halvert i løpet av få år. Samfunnsfag og humanistiske fag har vist stigende kurver. Men sterke vekst har medisin, som har firedoblet antall studenter i perioden, og trenden er fortsatt stigende. Tabell 3.2 viser endringer for perioden 2003/2004 – 2006/2007 på et mer detaljert nivå når det gjelder fag.

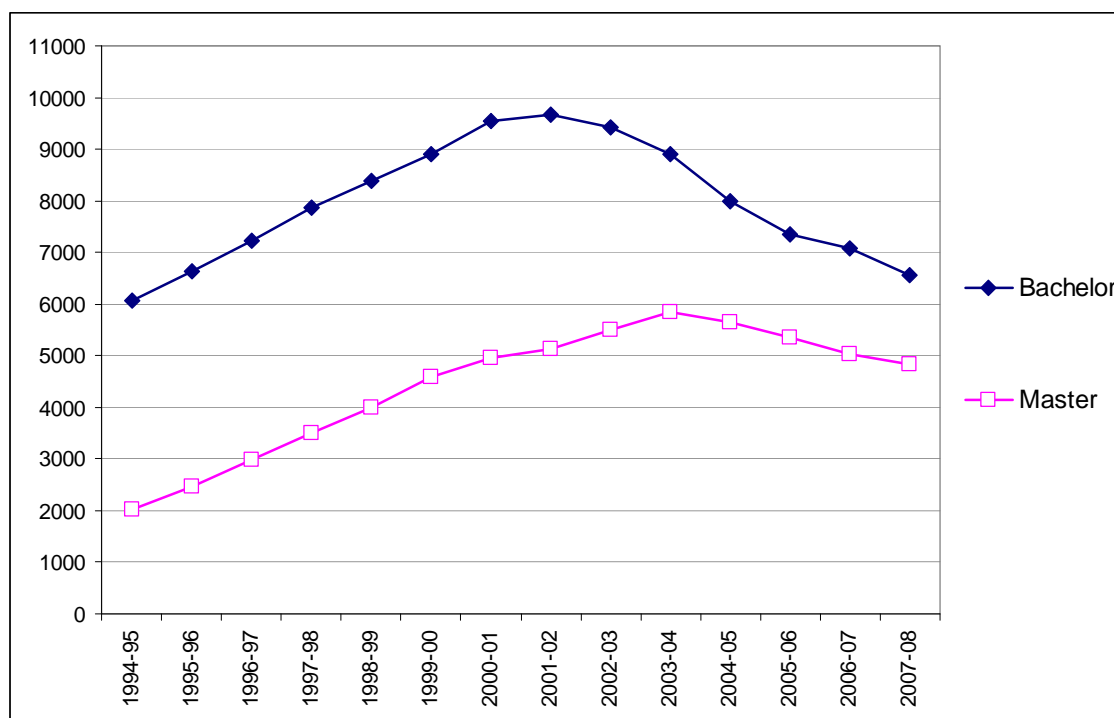
Reduksjonen i antall studenter på økonomi og mediefag, må ses i sammenheng med studieland. Dette var populære fag å studere i Australia og Storbritannia. Det samme gjelder til en viss grad teknologifag og kunsthøgskole. En årsak til tallet på medisinstudenter har fortsatt å vokse, på tross av kutt i stipendandeler, kan være at medisinutdanningen leder til et yrke hvor man er nærmest garantert å få jobb (i hvert fall har det vært slik fram til nå) og hvor lønnsnivået er relativt høyt. Det er derfor lite økonomisk risiko knyttet til slik utdanning, selv med høyere akkumulert studielån. Et flertall av medisinstudentene går dessuten på engelskspråklige programmer i Øst-Europa, hvor studieavgiftene ikke er spesielt høye (størrelsesorden 60 000 – 80 000 NOK per år) og levekostnadene er lave.

Tabell 3.2 Antall gradsstudenter på ulike fag i studieårene 2003/2004 og 2006/2007, og endringer mellom tidspunktene.

Fag	2003/ 2004	2006/ 2007	Differanse, absolutt	Differanse, prosent
Dans/opera	99	67	-32	-32 %
Foto/film	111	103	-8	-7 %
Humanistfag	514	628	114	22 %
Kunsthåndverk	1 504	1 175	-329	-22 %
Musikk	230	199	-31	-13 %
Teater	156	130	-26	-17 %
Humaniora/estetikk	2614	2 302	-312	-12 %
Allmennlærer	53	64	11	21 %
Annen lærerutdanning	122	104	-18	-15 %
Undervisning	175	168	-7	-4 %
Jus	83	99	16	19 %
Medie-, bibliotek-, og journalistutdanning	900	457	-443	-49 %
Psykologi	484	360	-124	-26 %
Samfunnsfag	887	853	-34	-4 %
Samfunnsøkonomi	127	52	-75	-59 %
Samfunnsfag/jus	2481	1821	-660	-27 %
Økonomi og administrasjon	3 173	1 893	-1280	-40 %
Hotellfag	436	402	-32	-7 %
Arkitekt	236	309	73	31 %
Realfag	155	250	95	61 %
Teknologi og ingeniørfag	1 416	705	-711	-50 %
Naturvitenskap/teknologi	1807	1 264	-543	-30 %
Ernæring	36	42	6	17 %
Farmasi	56	28	-28	-50 %
Medisin	2 008	2 311	303	15 %
Odontologi	44	125	81	184 %
Veterinær	302	283	-19	-6 %
Helsefag, høyre nivå	2446	2789	343	14 %
Fysioterapi	476	452	-24	-5 %
Sosialt arbeid	32	36	4	13 %
Sykepleie	485	320	-165	-34 %
Terapeutiske fag	391	462	71	18 %
Øvrige helsefag	30	32	2	7 %
Helse og sosialfag, lavere nivå	1414	1302	-112	-8 %
Fiskeri- og landbruksfag	95	56	-39	-40 %
Phd	307	267	-40	-13 %
Uspesifisert	116	111	-5	-4 %
Totalt	15064	12375	-2689	-18 %

3.3 Studienivå

Figur 3.5 viser utviklingen i antallet studenter på master- og bachelornivå. Vi ser at reduksjonen i studenttall de senere år har vært sterkere for den siste gruppen. Det er verd å merke seg at nedgangen begynte før endringene i studiefinansieringen trådte i kraft i 2004, noe som viser at endringer i støtteregele ikke er den eneste årsaken til nedgang.

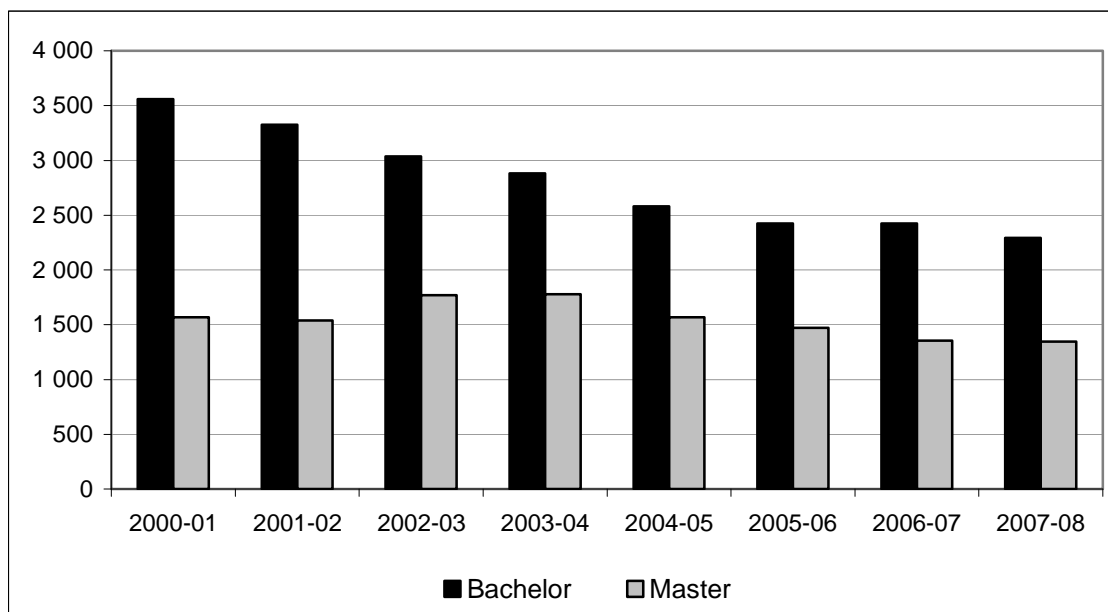
Figur 3.5 Antall studenter på bachelor- og masternivå 1994/1995 – 2007/2008.
Kilde: Lånekassen

En nedgang i bachelorstudenter kan tolkes som en tilsiktet effekt av endringer i støtteregele. Det samme kan ikke sies å være tilfelle med masterstudentene. Men ved at færre studerer ute på bachelornivå, fjernes trolig noe av rekrutteringsgrunnlaget på masternivå. Selv om noen mastergradsstudenter i utlandet kan være rekruttert blant dem som har tatt den lavere graden i Norge, vil langt de fleste ha tatt lavere grad utenlands. For øvrig bør man være oppmerksom på at studenter på lange profesjonsutdanninger som medisin er registrert som masterstudenter i Lånekassens statistikk, uavhengig av studienivå. Siden medisinstudentene utgjør en så vidt stor gruppe, impliserer dette at tallet på reelle viderekomne studenter er lavere enn det figur 3.5 viser.¹³ Veksten i medisinstudenter de senere år bidrar til å tilsløre noe av nedgangen i antall mastergradsstudenter.

Statistikken over gradsstudenter vi har sett på hittil favner alle studenter, uansett hvor langt de har kommet i studieløpet. Om man skal si noe om utviklingen framover, er det også viktig å se på tilgangen på nye studenter. Figur 3.6 viser at det antallet nye studenter på

¹³ Vi anslår det reelle antall viderekomne studenter, med bachelorgrad eller minst tre år i høyere utdanning i bunnen til å være ca 100 studenter lavere.

bachelornivå har sunket siden årtusensskiftet. På masternivå startet nedgangen i studieåret 2004/2005. Figuren viser at det ikke kan forventes noen umiddelbar økning i antall gradsstudenter i utlandet, men det kan se ut som om kurven flater ut.

Figur 3.6 Antall nye studenter på bachelor- og masternivå 2000-2001 - 2007-2008.
Kilde: Lånekassen

3.4 Drøfting av nedgangen i gradsstudenter

Målt i antall studenter har mesteparten av nedgangen skjedd i Australia og Storbritannia. I noen grad kan dette sies å være en intendert utvikling. Vi har pekt på at endringer i støtteordningene fra 2004 har forsterket nedgangen de senere år, men utviklingen begynte tidligere og skyldes flere forhold. Målt i relative andeler, finner vi også en betydelig nedgang i andre land. Tallet på studenter i USA fortsatt å synke, slik de har gjort i lang tid. Trenden er også nedadgående i flere i europeiske land der undervisningsspråket ikke er nordisk eller engelsk, som Tyskland og Frankrike. Årsakene er sammensatte. Forhold som høy språkterskel og kompliserte søknadsprosedyrer har vært en utfordring i lang tid, men det kan tenkes at en tilspisset konkurransesituasjon gjør at ikke-engelskspråklige land taper ytterligere terreng. Uansett årsak, så kan utviklingen oppfattes som lite gunstig, tatt i betraktninger de politiske og økonomiske relasjoner Norge har til en del av disse landene. Også studenttallet i ikke-vestlige land flater ut. For gradsstudenter går utviklingen i en retning som ikke er i tråd med målsettingen om større geografisk spredning av studentene.

Det har skjedd en drastisk reduksjon i tallet på norske teknologistudenter i utlandet. Også dette kan oppfattes som uheldig, tatt i betraktning at det er et sterkt behov for arbeidskraft med slik utdanning. Også for økonomisk-administrative fag har antall studenter gått ned, men det er for tiden sterk etterspørsel etter arbeidskraft innenfor dette feltet. Det har også skjedd en betydelig nedgang i antall studenter på medie- og informasjonsfag og på kunstfaglige utdanninger. Nyere forskning viser at mediestudenter utdannet i utlandet er en

gruppe som ikke har så lett for å finne relevant arbeid i Norge (Wiers-Jenssen 2008), og nedgangen kan derfor oppfattes som en refleksjon av arbeidsmarkedets signaler. Vekst i antall studenter har det i første rekke vært innenfor medisin. Dette er et fagområde der ferdigutdannede kandidater får benyttet sin internasjonale kompetanse i yrkessammenheng i mindre grad enn de fleste andre kandidatgrupper (Wiers-Jenssen 2005a). I dette perspektiv kan det stilles spørsmål ved i hvilken grad medisinstudentenes stadig økende andel av de norske utenlandsstudentene bidrar til internasjonalisering.

Nedgangen i antall gradsstudenter startet før 2004, noe som viser at flere forhold enn endringer i støttesystemet har bidratt til utviklingen. Men kutt i studiestøtten var varslet, og man skal ikke se bort fra at usikkerhet omkring framtidig finansieringssituasjon kan ha hatt effekt før endringene trådte i kraft. Vi skal heller ikke glemme at det fra 2002/2003 ble innført regler om at deler av basisstøtten av studielånet ble konvertert til stipend først når studiepoeng var avlagt. Om studiene ikke ble avlagt på normert tid, ble altså lånebyrden høyere. Det er også viktig å huske på at nedgangen kom etter en periode med sterk oppgang. Det er ikke gitt at man kunne forvente at nivået skulle holde seg like høyt. Men interessen for studier i utlandet synes ikke å ha avtatt. ANSAs statistikk over antall henvendelser til deres informasjonskontor viser relativt stabile tall for de siste fire år; ca 10 000 henvendelser årlig. Det kan tenkes at negative medieoppslag, spesielt i forhold til studier i Australia har bidratt til å endre studentenes forventninger om hva de vil få ut av et utenlandsopphold. Om potensielle studenter har en forestilling om at utbyttet er usikkert, kan flere vegre seg for å reise.

Noen av årsakene til at studenttallene går ned, kan trolig relateres til endringer det norske utdanningssystemet. En viktig faktor her er innføringen av Kvalitetsreformen. For det første står *internasjonalisering* sentralt i reformen, og norske læresteder ble oppfordret til å tilrettelegge for studentutveksling. I reformens første virkeår skjedde en vekst i antall delstudenter – og det kan tenkes at dette skjedde på bekostning av gradsstudentene. Mange læresteder bruker muligheten for utenlandsopphold som en aktiv del av sin markedsføring. Generelt har Kvalitetsreformens endringer i finansieringssystemet ført til *økt konkurranse* mellom norske læresteder. Dette har bidratt til at universiteter og høyskoler har utviklet en rekke nye studieprogrammer (Aamodt 2007, Vabø 2007). Det kan tenkes at et mer bredspektret tilbud har redusert studentenes behov for å reise utenlands for å finne attraktive studieprogrammer. Lærestedene setter også inn betydelige ressurser på markedsføring, og det kan tenkes at dette demmer opp for konkurranse fra utlandet. Søknadsprosessen i Norge er dessuten nok så enkel og forutsigbar. *Dimensjonering av innenlandsk utdanning* er et annet forhold som spiller inn. Utviklingen i antall søkere gir ingen klar støtte for at nedgangen i antall gradsstudenter skyldes færre søkere i Norge. Antall søkere i Norge sank fra vel 100.000 i 1996 til 82.000 i 2000, men økte så igjen til over 100.000 i 2004, og var deretter nokså stabilt fram til 2007. Likevel har kapasiteten vært relativt god ved norske læresteder, og det har vært enklere å få plass på en del studieprogrammer, som for eksempel sykepleie. Vi skal heller ikke glemme at ny

gradsstruktur og fokus på gjennomstrømning har ført til kortere studietid i Norge. Det kan tenkes at bevisstheten om dette gjør at noen vegrer seg for å reise ut av frykt for å tape tid.

Antall gradsstudenter i utlandet vil være berørt av hvordan årskullene og studietilbøyeligheten utvikler seg framover. Søkningen til høyere utdanning har gått noe ned de siste årene, men stabiliserte seg i 2008. Nye beregninger fra NIFU STEP peker i retning av en fortsatt vekst i studenttallene, fra rundt 220.000 i dag til ca 250.000 til 2020, inkludert studenter i utlandet (NIFU STEP – upublisert materiale). Dermed er det i det minste et potensial for vekst også i antall studenter i utlandet.

4 Delstudenter

I dette kapitlet ser vi på delstudenter, det vil si de som tar deler av sin utdanning i utlandet som en del av en norsk grad. Først presenteres en del statistisk materiale, hovedsakelig basert på tall fra Lånekassen. Deretter ser vi på intervjudata som er foretatt i forbindelse med evalueringen av Kvalitetsreformen. Disse suppleres med intervjuer samlet inn våren 2008. I slutten av kapitlet oppsummeres hovedfunnene fra disse intervjuene, og mulige årsaker til utviklingen de senere årene diskuteres.

Som vi skal se, kan det stilles spørsmål ved hvorvidt den reelle nedgangen i delstudenter er særlig stor. Det kan dessuten se ut som om trenden ikke er vedvarende. Dette impliserer at det er hensiktsmessig å redefinere målet for dette kapitlet noe. I stedet for å søke forklaringer på en svak nedgang, vil vi fokusere på barrierer og drivere for studentmobilitet mer generelt. Målet i Kvalitetsreformen er som nevnt at alle som ønsker det skal få mulighet til et opphold ved et lærested i utlandet som en del av sin grad. Fra dette ståsted kan det være grunn til å belyse om forholdene faktisk ligger til rette for at alle som ønsker det kan reise ut.

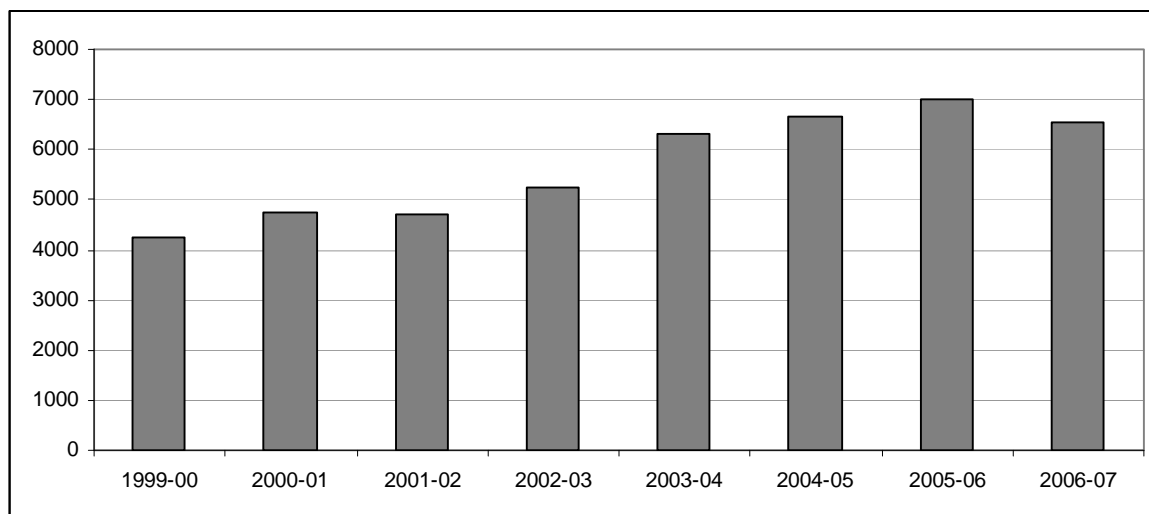
4.1 Delstudenter i tall

Delstudenter er altså personer som tar en del av sin norske grad ved et utenlandsk lærested. Av de som inngår i Lånekassens statistikk er 81 prosent ute ett semester, mens 16 prosent er ute et år. De resterende tre prosent er på kortere opphold. Noen reiser ut gjennom studieprogrammer som ERASMUS. I 2006/2007 gjaldt dette hver femte delstudent. NORDPLUS er et annet viktig program, og ca 400 studenter reiser ut gjennom dette per år. Men de fleste reiser utenom slike multilaterale programmer. Levekårsundersøkelsen blant studenter viser at 21 prosent av respondentene som har hatt et utlandsopphold, gjorde som var en del av et utvekslingsprogram, og blant disse har 3 av 10 vært på utveksling gjennom ERASMUS. Over 60 prosent har brukt andre former for avtaler, først og fremst bilaterale avtaler lærestedet har (Halvorsen og Faye 2006).

Delstudentene ble først en del av Lånekassas statistikk fra 1999. Før den tid var de registrert som studenter ved norsk lærested. Figur 4.1 viser utviklingen i antall registrerte delstudenter. Nedgang en i antall delstudenter mellom 2005/2006 og 2006/2007 var på om lag seks prosent. Ettersom det totale antall studenter også sank, er den relative nedgangen noe mindre.¹⁴ Foreløpige tall for studieåret 2007/2008 var 6215 per 1. mars 2008. Basert på erfaring fra tidligere år, kan man anta at det vil bli registrert ytterligere ca 400

¹⁴ Delstudenter utgjorde i 2006/2007 4,7 prosent av Lånekassens støttmottakere, mot 4,9 prosent i 2005/2006. Om lag en tredel av de registrerte studentene i Norge ikke støtte i Lånekassen, slik at andelen av den totale studentmassen er mindre.

delstudenter fram til 1. august (tidspunktet statistikken ferdigstilles). Om dette slår til, så innebærer det at tallene for 2006/2007 til 2007/2008 blir nokså like.

Figur 4.1 Antall delstudenter 1999/2000 – 2006/2007.

Kilde: Lånekassen.

Studieland

Som vi så i innledingskapittelet, så har delstudentene en annen geografisk fordeling enn gradsstudentene. Langt flere reiser til ikke-vestlige land. Tabell 4.2 viser at det de senere år har vært vekst i tallet på studenter som reiser til Asia, Afrika og USA, mens det har skjedd en reduksjon i antall som reiser til Oseania og europeiske land. For informasjon om enkeltland, se vedleggstabell 2.

Tabell 4.1 Antall delstudenter i ulike regioner i studieårene 2003/2004 – 2006/2007 og endringer mellom tidspunktene.

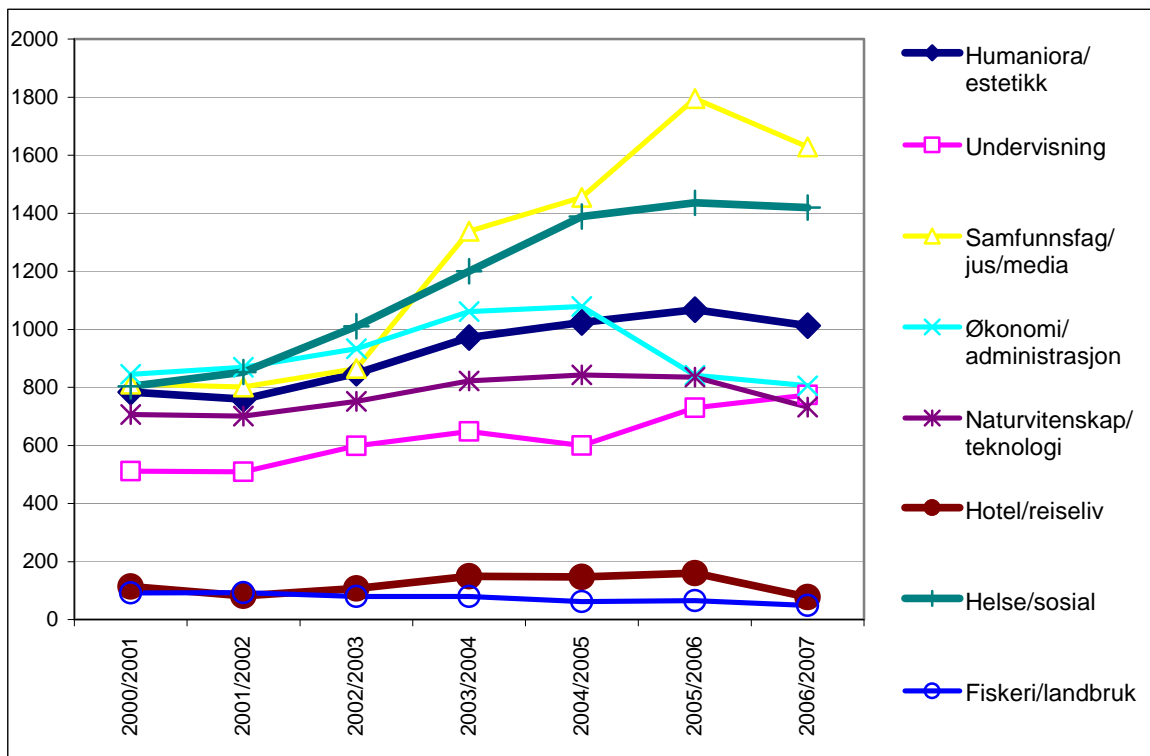
Kilde: Lånekassen

Studieregion	2003-2004	2006-2007	Endring, absolutt	Endring, relativ
Norden	438	356	-82	-19%
Storbritannia og Irland	639	601	-38	-6%
Vest-Europa for øvrig	1538	1293	-244	-16%
Øst-Europa og det tidligere Sovjetunionen	233	228	5	2%
Nord-Amerika	577	724	147	25%
Oseania	752	581	-171	-23%
Afrika	968	1270	280	31%
Asia	738	1027	293	39%
Latin-Amerika	445	484	32	9%
Totalt	6328	6564	236	4%

Type utdanning

Delstudentene har også en noe annen fagfordeling enn gradsstudentene. Det er en høyere andel som er på typiske høyskoleutdanninger som lærerutdanning, sykepleie og sosialfag.

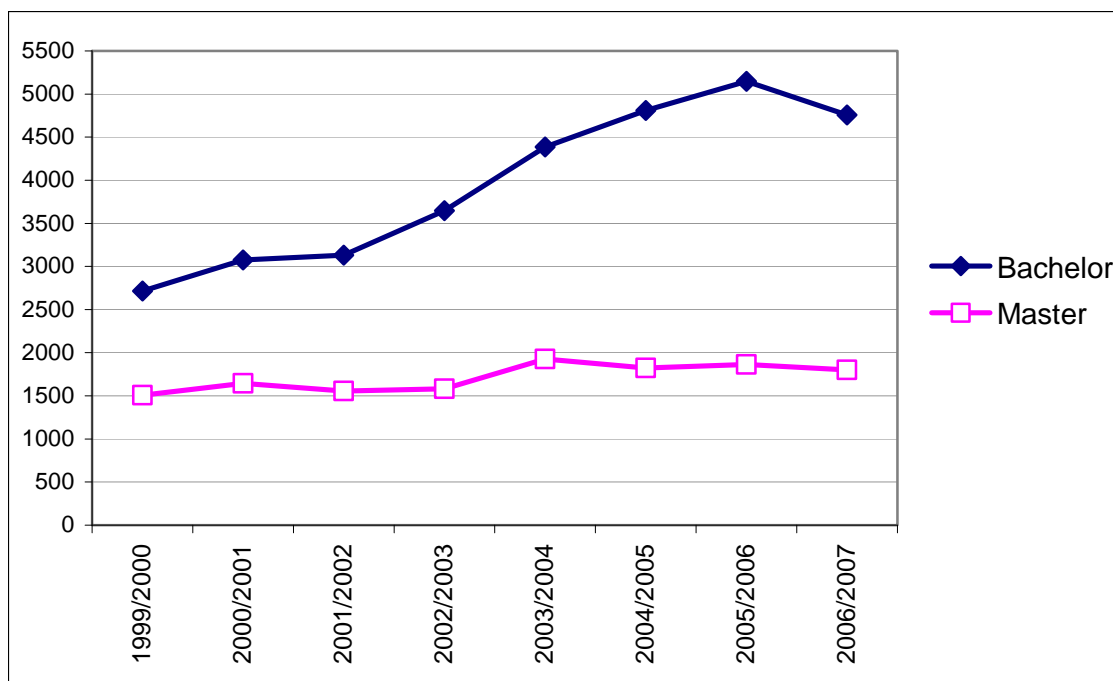
Figur 4.2. viser at samfunnsfag og helse og sosialfag er de fagene som vokste sterkest. Fra 2004/2005 har det skjedd en reduksjon i antall utreisende studenter på økonomiske fag, og trenden er også nedadgående for samfunnsfag.

Figur 4.2 Delstudenter fordelt på fagfelt 2000/2001 – 2006/2007
Kilde: Lånekassen.

Studienivå og institusjon

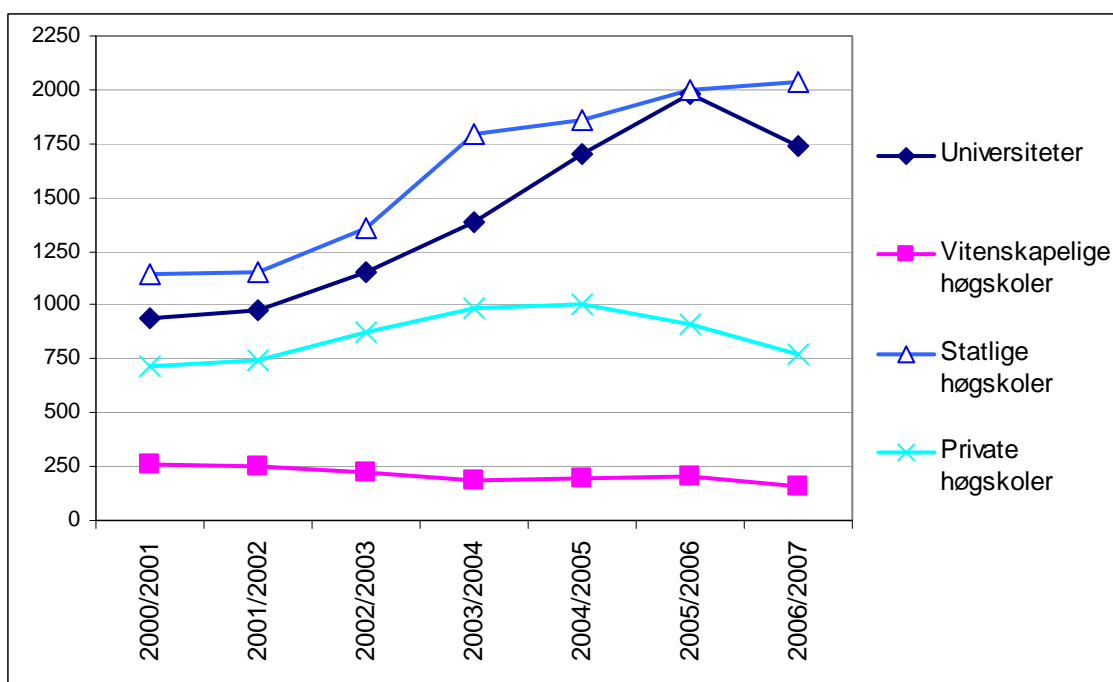
Det er særlig blant studenter på bachelornivå antallet delstudenter har endret seg. Som det framgår av figur 4.3 har tallet på masterstudenter totalt sett vært relativt stabilt. Men som vi skal se, har utviklingen vært ulik på ulike institusjonstyper.

Figur 4.3 Delstudenter fordelt på studienivå.

Kilde: Lånekassen

Figur 4.5 viser hvordan bachelorstudentene fordeler seg på type institusjon som sender dem ut. Vi ser at trenden for universiteter og private høyskoler går noe nedover, mens de statlige høyskolene har hatt vekst i hele perioden.

Figur 4.4 Delstudenter på bachelornivå etter type utsendende institusjon

Kilde: Lånekassen.

På masternivå er det universitetene som står for mer enn 80 prosent av utvekslingen, noe som må ses i lys av at det i første rekke er universitetene som tilbyr mastergradsutdanning.

På universitetene har imidlertid antall utreisende masterstudenter sunket siden innføringen av Kvalitetsreformen, mens andre typer institusjoner opplevde en betydelig økning (se tabell 4.2). Det siste kan ha sammenheng med at det har skjedd en sterk økning i tilbudet av mastergradsprogrammer utenfor universitetssektoren.

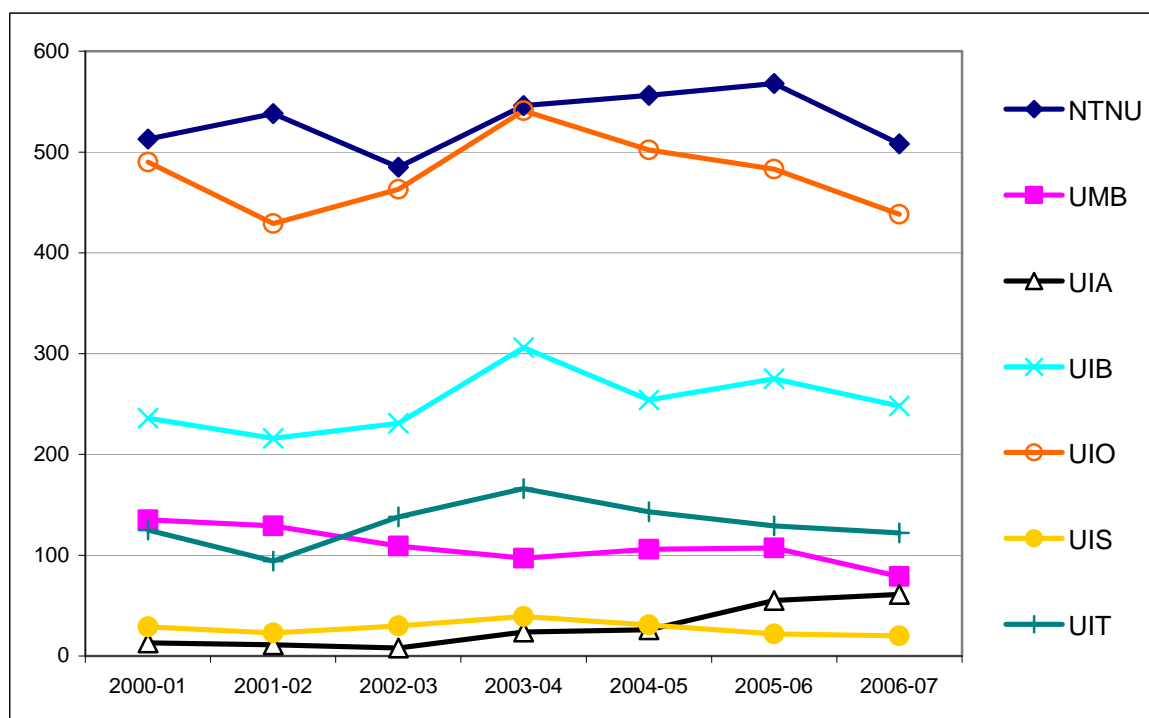
Tabell 4.2 Delstudenter på masternivå fordelt på type sendeinstitusjon 2003/2004 og 2006/2007.

Kilde: Lånekassen.

	2003/ 2004	2006/ 2007	Endring, absolutte tall	Endring, prosent
Universiteter*	1719	1476	-243	-14 %
Statlige høyskoler	66	78	12	18 %
Vitenskapelige høyskoler	86	146	60	70 %
Private høyskoler	57	101	44	77 %
Totalt	1928	1801	128	-7 %

*Inkluderer alle læresteder som per 2007 var definert som universiteter. Tre av disse hadde tidligere status som høyskoler eller vitenskapelige høyskoler.

Figur 4.5 viser utviklingen for lærestedene som inngår i universitetssektoren. Vi ser at alle de store universitetene har hatt en nedgang.

Figur 4.5 Delstudenter på masternivå fordelt på type sendeinstitusjon 2003/2004 og 2006/2007

Kilde: Lånekassen

Oppsummering om statistikk

Tabellene og figurene vi har vist ovenfor viser at det avtegner seg visse mønstre. Innenfor noen grupper er det fortsatt vekst i antall delstudenter, mens det i andre grupper har vært stagnasjon eller tilbakegang. På bachelornivå er det universitetene og de private høgskolene som hatt nedgang, mens høgskolene fortsatt har vekst. På masternivå er det kun universitetene som sender færre studenter ut, andre institusjonstyper sender flere ut enn tidligere. Når det gjelder fagfelt, er det økonomi og administrasjon og samfunnsfag som har hatt en nedgang, mens antallet utreisende studenter på undervisningsfag fortsatt stiger.

4.2 Lærestedenes støtte til studentutveksling

I evalueringen av Kvalitetsreformen var internasjonalisering tema for et av delprosjektene (Halvorsen og Faye 2006). I dette avsnittet oppsummerer vi sentrale observasjoner fra rapporten. Studentutveksling oppfattes av de faglig ansatte som det mest sentrale i internasjonaliseringen. Men dette betyr ikke at det er noe de engasjerer seg sterkt i, i det minste ikke så lenge det ikke dreier seg om doktorgradsstudenter. Dialogen mellom internasjonalt ansvarlige og fagmiljøene dreier seg i stor grad om hvor man ønsker å sende studentene og hvilke avtaler som finnes. De internasjonalt ansvarlige oppfatter seg som pådriverne, og relasjonene til fagmiljøene er ofte preget av å få fagmiljøene til å forstå hvor viktig internasjonalisering er og til ”å våkne opp” (Halvorsen og Faye 2006: 42). Etter Kvalitetsreformen ser det ut til at studentene er blitt bevisst sine rettigheter til å kunne reise ut som en del av studiet. Dette har sitt opphav i at St.meld. nr. 27 (2000-2001) der det står at *”Det bør stilles som et krav at alle høyere utdanningsinstitusjoner skal kunne tilby studenter som ønsker det, et studieopphold i utlandet som en del av et gradsstudium.”*

De internasjonalt ansvarlige ved flere høgskoler påpeker at det i profesjonsstudiene som allmennlærer-, ingeniør- og sykepleierutdanningen kan være vanskelig å innpasse utenlandsopphold på minimum 3 måneder som er kravet i ERASMUS. Det påpekes videre fra de internasjonalt ansvarlige at det er språklige barrierer mot utveksling i en europeisk sammenheng. Det er de humanistiske fagene, deriblant språkfagene, som sender ut flest studenter. Spesielt språkstudentene vil vi forvente er aktive, siden de både har et sterkere insentiv til et opphold i de respektive språkenes ”hjemland”, og dessuten har en bedre språklig utrustning. Men også studenter i samfunnsfag er nokså aktive når det gjelder utvekslingsopphold. Dette samsvarer med resultater vi presenterte i kapittel 1 (figur 1.3).

Lærestedene har i forlengelsen av Kvalitetsreformen utviklet sterkere strategier for sin internasjonalisering. Men det er ikke gitt at studentene i sine valg av utvekslingsland følger disse strategiene, det kan være helt andre beveggrunner bak deres valg, selv om studentene ofte drar til institusjoner der det finnes et bilateralt samarbeid. Mange av de internasjonalt ansvarlige mener det bør satses mer på europeisk samarbeid, men at det ikke er så lett å få studentene til å reise til Europa. Det er Afrika, Asia og Nord-Amerika som har fått den

sterkeste veksten i antall utvekslingsstudenter, mens det har vært en nedgang i antallet som dra til europeiske land.

Studentutveksling fikk ny kraft gjennom EUs avtaler om studentutveksling og Norge har deltatt for fullt med ambisiøse mål. De faglige ansatte ved universiteter og høyskoler vurderer da også studentutveksling som sentralt i internasjonaliseringen. Likevel synes oppmerksomheten rundt disse avtalene å være svak blant de faglige ansatte og lederne på institutt- og fakultetsnivå ved universiteter og høyskoler. Dette er noe som gjelder studentene, og der administrasjonen har ansvaret. De faglige ansatte synes i liten grad å være fanget av de europeiske vyene (Halvorsen og Faye 2006: 83 – 84), men er mest opptatt av å utvikle relasjonene til fagmiljøer der de har et utviklet faglig nettverk.

Hvis disse betraktningene har gyldighet, setter det begrensninger for fagmiljøenes prioritering av faglig tilrettelegging for studentutveksling. Dersom studentutveksling av fagmiljøene betraktes som et forhold mellom student og administrasjon, blir det vanskeligere å utvikle studieprogrammer der et utenlandsopphold er en planlagt og integrert modul. Dette vil i neste omgang også kunne bidra til å begrense studentenes lyst til å ta et utenlandsopphold fordi det ikke framstår som klart om utenlandsoppholdet kan gjennomføres uten forsinkelser i studieprogresjonen.

I det følgende bruker vi disse observasjonene fra evalueringen av Kvalitetsreformen som et utgangspunkt for å reanalysere intervjumaterialet som ble samlet inn som ledd i evalueringen. Vi supplerer dette datamaterialet med et knippe nye intervjuer er foretatt i mai 2008.

4.3 Faktorer som hemmer og fremmer studiemobilitet

I evalueringen av Kvalitetsreformen og i vår diskusjon av forhold knyttet til studentutveksling er det pekt på en del forhold som påvirker i hvilken grad studenter reiser på utenlandsopphold som ledd i graden de tar ved norske læresteder. Eksempler på dette er:

- Grad av tilrettelegging
- Mulighet for innpassing i studiet
- Informasjon om aktuelle steder å dra
- Økonomiske støttemuligheter
- Større fokus på studentmobilitet i Kvalitetsreformen
- Kortere og mer programmerte studier
- Økt oppmerksomhet om studieprogresjon
- Profesjonsutdanningenes rammeplaner
- Språkbarrierer.

Vår reanalyse av intervjumaterialet viser at det i tillegg til de ovenfor nevnte forholdene, er en lang rekke forhold som kan hindre eller fremme studentutveksling. Eksempler på dette er:

- Lærestedets og fagenes kultur for internasjonalisering
- Lærestedenes og studentenes oppmerksomhet rundt og interesse for utenlandsopphold
- Lærestedenes ønske om å rekruttere studenter i det norske studentmarkedet
- Økonomiske insitamenter
- Personlig engasjement og ildsjeler
- Akademiske krav
- Etablerte og voksne studenter
- Faglig utbytte
- Tid og ressurser

Nedenfor skal vi utdype hvordan forhold som fremmer og hemmer studentutveksling uttrykkes i informantintervjuer fra Kvalitetsreformen og fra intervjuer foretatt i 2008. Basert på denne kunnskapen er det mulig å vise at det er komplekse årsaksforhold som påvirker hvordan studentutvekslingen utvikler seg. Vi vil foreta en oppsummerende diskusjon i punkt 4.5, men først vil vi altså presentere det kvalitative intervjumaterialet i større detalj. Inkludert i dette er en rekke sitater fra ulike informanter.

Datagrunnlaget

Som en del av evalueringen av Kvalitetsreformen foretok forskerne fra Rokkansenteret ved Universitetet i Bergen og fra NIFU STEP i samarbeid en rekke intervjuer med ansatte ved universiteter og høyskoler. I denne rapporten gjør vi en eksplorativ reanalyse av intervjumaterialet fra seks av lærestedene: Universitetet i Oslo, Universitetet i Bergen, Universitet for miljø- og biovitenskap, Universitetet i Stavanger, Høgskulen i Sogn og Fjordane og Høgskolen i Bodø. Formålet er å se på hvilke barrierer og fasilitatorer ulike aktører ved lærestedene ser som hindringer for og sporer til utveksling. Denne analysen påviser en ytterligere flere forhold i tillegg til dem som er vektlagt i den tidligere omtalte rapporten om internasjonalisering under Kvalitetsreformen (Halvorsen og Faye 2006).

Det er et omfattende intervjumateriale som er reanalysert. Til sammen 67 intervju på alle nivå i organisasjonene inklusiv intervju med studenter er benyttet. På hvert intervju deltok minst to personer i det aktuelle fagmiljøet og på det aktuelle styringsnivået i samtalen, ofte deltok fire til fem personer. Intervjumaterialet dekker alle styringsnivå og fagområder på lærestedene. På hvert lærested intervjuet vi flere grupper av studenter og ansatte: ledelsen; ansatte i ulike administrative avdelinger ved lærestedet; faglig ledelse på fakultets-, avdelingsnivå og institutt- eller programnivå; faglig ansatte i profesjonsfag og i allmennfag; grupper av studenter i allmennfag og profesjonsfag. Intervjuene ble foretatt i 2004 og 2005. Intervjuguiden dekket sentrale områder av Kvalitetsreformen: ny studiestruktur, pedagogiske endringer, kvalitetssikringssystemet, ny ledelsesmodell, ny finansieringsmodell, og internasjonalisering.

I forbindelse med denne rapporten er det foretatt ni nye intervjuer i mai 2008. Vi har snakket med studiedekaner eller internasjonale koordinatorene ved allmennfag ved universiteter og høyskoler, og profesjonsstudier ved høyskolene. Disse nye intervjuene ble

foretatt dels for å validere det inntrykket av hvilke forhold som fremmer og hvilke forhold som hemmer studentutveksling som datamaterialet fra evalueringen gir.

Vi har analysert intervjumaterialet for å se etter forskjeller og likheter mellom universitet og høyskoler; samt forskjeller og likheter mellom profesjonsfag og allmennfag.. Både universitetene og høyskolene gir utdanninger innenfor profesjonsfag (for eksempel lege, lærer, tannlege og sykepleier) og allmennfag (for eksempel humanistiske fag, samfunnsfag, matematisk-naturvitenskapelige fag).

Vi har også foretatt en gjennomgang av enkelte studieplaner ved universitetene for å se om det er presisert på hvilket trinn i studiet det passer å ha et utenlandsopphold, og for å se om det er bestemte studiemoduler som kan byttes ut med et tilsvarende emne i utlandet.

Kultur for internasjonalisering

Lærestedets kultur for internasjonalisering påvirker antallet studenter som drar på utenlandsopphold. Men det er ikke opplagt hva som ligger i ”kultur for internasjonalisering”. Vi tolker det til å bety tradisjon for at studenter reiser ut i løpet av studietiden og kultur i betydningen positive normer og verdier knyttet til utenlandsopphold. Noen læresteder har lange tradisjoner for internasjonalt samarbeid og studentutveksling, mens andre læresteder kan være mer lokalt orientert og forankret.

Det er ikke bare mellom ulike læresteder det er forskjeller i kultur. Forskjellene er kanskje like synlige mellom fag. Noen av disse forskjellene har sammenheng med fagets egenart, for eksempel har sosialantropologi alltid hatt en internasjonal orientering, det samme gjelder også andre språk enn norsk. Andre fag igjen har en klar nasjonal forankring. En skulle tro at barrierene mot studentutveksling i fag med et lite kontekst- og kulturavhengig ”språk” slik som i naturfag eller informatikk er lave (Kyvik og Larsen 1997), men her er mobiliteten generelt lav. I et intervju ble det påpekt at realfagsstudenter på den ene siden kanskje har færre barrierer mot å ta deler av studiet i utlandet, men på den annen side har de også en svakere faglig bonus eller merverdi.

Oppmerksomhet og fokus på internasjonalisering

Oppmerksomhet rundt og fokus på internasjonaliseringsarbeidet blir av mange informanter trukket frem som en fasilitator for internasjonalisering. Positiv oppmerksomhet rundt internasjonalisering og studiemobilitet har blitt generert av Kvalitetsreformen og studentenes økte interesse for utenlandsopphold. At ledelsen slutter opp om dette fokuset er også en pådriver i dette arbeidet.

Ved de internasjonale kontorene blir det lagt vekt på at fokuset på internasjonalisering i Kvalitetsreformen har vært viktig for arbeidet med internasjonalisering ved universitetene. *”Kvalitetsreformen er den mentale vekkeren. Det var ikke satsningsområde før reformen. Nå er det satt på dagsorden fra 2002. Vi har altså ikke noen sterk historie, derfor må vi se*

langsiktig på dette". Positiv oppslutning om internasjonalisering fra ledelsens side er også en sentral fasilitator. Ved internasjonalt kontor legger man vekt på betydningen støtte for internasjonalisering hos ledelsen ved lærestedet har.

Den faglige ledelsen i profesjonsutdanningene ved både universiteter og høyskoler legger også vekt på at internasjonaliseringsarbeidet har fått økt oppmerksomhet, ikke minst som følge av at studenter i økende grad ønsker å reise ut. *"Studentene krever å få reise ut, og vi er forpliktet til å hjelpe dem"*. Fra den faglige ledelsen ved profesjonsutdanningene ved høyskolene ble det også påpekt at Kvalitetsreformen har bidratt til et forsterket fokus på internasjonalisering. Både innenfor lærerutdanningen og sykepleierutdanningen ved en av høyskolene er det opprettet nye stillinger, både faglige og administrative, for å bidra til økt internasjonalisering. Den sentrale staben ved avdelingen arbeider nært med studielederne som har ansvaret for de enkelte faglige modulene i studiene. Man ønsker å øke antall studenter som reiser ut, men her møter man både strukturelle hindringer og en moderat interesse fra studentenes side.

Innenfor allmennfag ved universitetene er det større variasjoner i oppslutningen om internasjonalisering, men det ser ut til å være en positiv utvikling. Den faglige ledelsen har varierte erfaringer med internasjonaliseringsarbeidet. *"Internasjonalisering. Der er vi dårlige". Det de sier i ord er ikke fulgt opp i gjerning*". Blant de faglig ansatte er det store variasjoner i hvor positive man er til internasjonalisering. *"Vi ser positivt på ideen om å sende studenter ut"*, mens andre hevder *"det er galskap at alle skal ut"*. De nyeste intervjuene gir imidlertid et noe mer positivt bilde sett på vegne av den faglige ledelsen i allmennfag, internasjonalisering er høyt prioritert. Om dette skyldes at det har skjedd en faktisk endring er vanskelig å avgjøre, men det er flere eksempler på at det er laget handlingsplaner, og at det også er opprettet egne stillinger for internasjonalisering ved fakultetet. Internasjonalisering betraktes som et viktig samfunnsoppdrag. Samtidig får vi et inntrykk av at det er vanskelig og arbeidskrevende å legge til rette for økt utvekslingen opp til det nivå man har som mål. Blant studentene på disse utdanningene har flere positive holdninger til utveksling. *"De fleste drar ut og de har alltid gjort det"*. *"Vi har en bra ordening her"*.

Markedsføringshensyn

Kvalitetsreformen har medført at lærestedene opplever at det er økt konkurranse om å rekruttere studenter. I denne sammenheng spiller også internasjonalisering en rolle. Ønsket om å rekruttere studenter fra det norske studentmarkedet blir trukket frem av enkelte informanter som en fasilitator for arbeidet med utveksling av studenter. Det argumenteres med at gode tilbud om utveksling brukes i markedsføringen av studieprogrammene for å rekruttere studenter inn til lærestedet.

Modulisering og organisering av studieprogrammer

Kvalitetsreformen innebar at studiestrukturen ble omorganisert, fra et mønster med fireårige cand.mag.-grader og hovedfag (med noen unntak), ble studiene lagt om til en struktur med 3-årige bachelorutdanninger og 2-årige masterutdanninger. Samtidig ble gradene bygget om fra grunnfag og mellomfag til kortere studiemoduler og hyppigere eksamen. Den nye studiestrukturen og nedkorting av studietiden sammen med økt fokus på gjennomstrømning blir vurdert noe ulikt mellom styringsnivå, fag og type av lærested. Organisering og modulisering av studieprogrammer blir sett på som en faktor som både kan hemme og fremme studentutveksling. Ved internasjonalt kontor blir det vist til at endringer i studiet og organiseringen av fagene har gjort det vanskeligere enn tidligere å reise ut. Dessuten har oppmerksomheten rundt endringer av studieplaner og modulisering tatt oppmerksomhet bort fra utveksling. Ved andre internasjonale kontor viser man til at *"Kvalitetsreformen er bra, den gjør noe med gradsstrukturen som gjør utveksling lettere"*.

Den faglige ledelsen ved allmennfag på universitetene opplever at innpassing av utenlandsopphold har bydd på utfordringer. *"Utenlandsopphold er litt vanskelig fordi semestrene er forskjellige"*. I de nyeste intervjuene får vi stort sett inntrykk av at oppdelingen av fagene i moduler gjør utveksling enklere. Det er lettere å finne et emne på 10 -20 studiepoeng som studentene kan bytte ut med et tilsvarende emne ute. Innenfor realfagene har de faglig ansatte hatt en tendens til å kreve at studieemner tatt ute skal være identiske med emnene i det hjemlige studieprogrammet, men det synes å være en økende aksept av at ekvivalens må være tilstrekkelig.

Derimot har nedkorting av lavere grad til tre år samt en sterkere vekt på gjennomføring – både på bachelor- og masternivå gjort det vanskeligere å finne tid i løpet av studiet. Den faglige ledelsen ga i intervjuene fra evalueringen av Kvalitetsreformen uttrykk for at utveksling burde vært på masternivået, at på bachelornivået skal studentene tilegne seg basiskunnskaper som det ikke er like lett å finne relevante tilbud i utlandet for. I intervjuene fra 2008 er dette bildet mindre tydelig. Det kan synes minst like vanskelig å få til utveksling på masternivået.

Faglige ansatte ved profesjonsutdanninger ved høgskoler og universiteter legger vekt på at fokuset på gjennomstrømning hindrer studiemobilitet. Studentene er redd for å gå glipp av sentralt innhold i utdanningen og utdanningsløpet hjemme hvis de reiser ut. Nedkorting av grunnutdanningen hjemme har gjort det mer problematisk å integrere utenlandsopphold fordi tiden studentene har tilrådighet på en bachelorgrad er mindre enn tidligere. Studenter ved allmennfag på universitet viser også til at studieprogresjonen er et problem for utveksling. *"Hvis de hadde presenterte en pakke som overbeviste meg om at jeg ikke vil bruke lengre tid på å fullføre studiene dersom jeg reiste utenlands"*.

En problemstilling som kom opp i de nye intervjuene er den nedre grensen på 3 måneder for at et utenlandsopphold skal telle. Sommerkurs eller bestemte laboratoriekurs ble nevnt som eksempler på gode faglige løsninger av kortere varighet. Det finnes

allerede en rekke tilfeller med kortere opphold, og det kan være enklere å bytte ut et emnekurs på for eksempel 10 studiepoeng enn en enhet som tilsvarer 3 måneder. Dette avhenger igjen hvordan studieprogrammet er organisert, og om emnene tas sekvensielt eller parallelt. Dersom tre 10-studiepoengsemner tas parallelt, kan ikke ett av dem byttes ut uten å berøre de to andre.

Den faglige ledelsen ved profesjonsutdanningene ved høgskolene peker på at studieoppleggene ikke gjør det enkelt å innpasse utenlandsopphold av noe lengre varighet. Studiene er basert på til dels strikte rammeplaner. Lærerutdanningen er spesiell fordi studieplanen er så tett koplet opp til de nasjonale planene for skoleverket. Det gjelder i en del andre land i enda større grad enn Norge at lærerutdanningen er en del av et rent nasjonalt prosjekt, noe som reduserer omfanget av innreisende studenter. Men i allmennlærerutdanningens fjerde studieår med faglig fordypning har studentene større frihetsgrader, og her oppmuntres det til et studieopphold ute som i noen grad også kan betraktes som en ”dannelsesreise”. Med spesiell referanse til førskolelærerstudiet ble det påpekt at det hadde skjedd en omforming av studiet i retning av tematiske snarere enn fagbasert emner, noe som gjorde utveksling vanskeligere. Problemstillingen med kortere opphold er ellers særlig aktuelt i forbindelse med praksisperioder i profesjonsutdanningene. Både i lærerutdanning og sykepleierutdanning er det mange eksempler på at studentene tar deler av praksis i utlandet, og da over perioder på 2 – 3 uker.

Økonomiske insitamenter

Med Kvalitetsreformen ble det innført en ny resultatbasert finansieringsmodell. Denne premierer blant annet lærestedene for antallet avlagte studiepoeng, ferdige kandidater og studiemobilitet. Disse insentivene påvirker studiemobiliteten. Når lærestedene premieres for avlagte studiepoeng, oppstår det insitamenter til å arbeide for at så mange studenter som mulig skal avlagge studiepoeng ved dette lærestedet. Dette virker i retning av å holde studentene på norske campus, og i retning av å tiltrekke seg flere studenter, også fra utlandet. Tilsvarende kan dette fungere som et insitament som svekker lærestedenes motivasjon for å sende studenter til utenlandske læresteder, fordi da det norske lærestedet går glipp av de studiepoengene som avlegges i utlandet. Dette kan øke motivasjonen for å oppnå balanse mellom innreisende og utreisende studenter, og for å ha flere innreisende enn utreisende studenter. I tillegg inneholder finansieringsmodellen en premie på 6000 kroner pr utreisende student. Denne premien kan i seg selv fungere som et insitament for å motivere studenter til å reise utenlands. For kortere studieopphold får lærestedet ikke denne utvekslingspremien på kr. 6000, men tilgjengjeld beholder man de studiepoengene som tas.

Da Kvalitetsreformen ble innført var det en del debatt rundt økonomien knyttet til studiemobilitet. Økonomiske insitamenter for internasjonalisering blir sett både som å fremme utveksling og som utilstrekkelig som insitament. Det blir lagt vekt på at økonomien knyttet til studiemobilitet ikke fullt ut finansieres av disse insitamentene. Ved

internasjonalt kontor registreres det at *”ingen prøver å stoppe utvekslingen på grunn av lite penger, men de hører på argumentet om at det er dårlig butikk å sende folk ut”*.

Internasjonalt kontor forøker å nedforhandle skolepengesatsene som de utenlandske lærestedene krever. Man erfarer likevel at det er blitt dyrere for norske studenter å studere i utlandet. Den faglige ledelsen ved allmennfag ved universiteter argumenterer i noen tilfeller for at *”å arbeide for å sende studenter ut er som å sage av greinen du sitter på, vi ville tape penger på det”*. Men dersom man har en balanse mellom utreisende og innreisende studenter, kommer også økonomien i balanse, samtidig som det også vektlegges at fakultetet mottar penger per utvekslingsstudent.

Å fremme internasjonalisering krever imidlertid økonomiske ressurser som fagmiljøene kan disponere, den faglige ledelsen fremholder at lærestedene ikke er villige til å ta denne kostnaden. *”Internasjonalisering krever svært mye ressurser og arbeid. Det er et problem at fagfolkene ikke har penger til dette”*. Det kom imidlertid fram i nye intervjuer at fakultetene velger å sette av ressurser til dette (for eksempel gjennom nye stillinger) til tross for at de midlene man fikk inn ikke på noen måte kunne kompensere for utgiftene. Tilsvarende vurderinger fikk vi også fra den faglige ledelse for profesjonsutdanninger i høgskolene. Det ble videre påpekt at selv beskjedne midler til å støtte faglige reiser for personalet for å bygge ut og utvikle faglige nettverk kan få store positive konsekvenser for utvekslingen. Det er mye lettere å veilede studenter til bestemte fagmiljøer og til å ta bestemte kurs når det er god kollegial kontakt med universiteter i utlandet.

De faglige ansatte ved høgskolene innenfor allmennfag hever også at *”vi ønsker å beholde studentene her for å sikre økonomien”*. Mens andre ord opplever de ikke at det økonomiske forholdet er avgjørende, *”vi taper neppe penger på det og internasjonalisering er vi jo pålagt, så vi er interessert i det”*. Tilsvarende vurdering fikk vi også fra den faglige ledelsen ved allmennfag ved høgskolene. En form for internasjonalisering er studenter som bygger på en bachelorgrad i Norge med et masterstudium i utlandet, men som det norske lærestedet ikke får noen som helst kreditt for til tross for at studenten i mange tilfeller har blitt veiledet til sitt nye masterstudium.

Økonomien i studentutveksling avhenger som nevnt av balansen mellom innreisende og utreisende studenter. Dette forholdet varierer sterkt mellom læresteder og studier. Noen har et overskudd av innreisende studenter, mens andre fag har vansker med å tiltrekke seg studenter i utlandet. Realfag og teknologi ønsker videre å rekruttere utenlandske heltidsstudenter både på bachelor- og mastergrad for å kompensere for sviktende søkning nasjonalt. Et moment er at ved de korte studieoppholdene, for eksempel i forbindelse med praksis, beholder lærestedet studiepoengene hjemme. Dette kan være en av grunnene til at korte opphold framheves som et godt alternativ.

Informasjon og praktisk tilrettelegging

For å kunne gjennomføre et studieopphold i utlandet trenger studentene informasjon om hvor de kan reise, hvilket kurs og hvilke fag som kan studeres i utlandet og om hvordan

utenlandsstudiet kan innpasses som del av den norske graden. Informasjon og praktisk tilrettelegging fungerer både som en barriere og en fasilitator for utveksling. Internasjonalt kontor bygger opp mer standardiserte opplegg for utveksling, men har *”problemer med å følge opp alle som trenger informasjon”*. Den økte interessen for opphold i utlandet representerer en utfordring. *”Garanti om delstudieplass, hvordan skal vi klare det? Vi vil gi et tilbud til alle studenter, men vi kan ikke være et reisebyrå”*. Det registreres at *”mange studenter synes prosessen med å reise ut bør være enklere, de trenger tiden til å studere”*.

Faglige ledelse ved allmennfag ved universiteter legger vekt på at på tross av økt tilrettelegging, er utveksling tungt å få til. *”Vi har jobba for at det skal bli enklere for studenten, men det er til dels tungt å få gjennomslag for utveksling på bachelornivå. Det er mer forståelse for å gjøre dette på master, for å få forskningsopphold”*. Det er mye administrativt arbeid rundt utveksling, etter deres erfaring. Det har vært en del eksempler på at studenter som har reist ut ikke har fått godkjent studieoppholdet ute som en del av sin norske grad. Dermed taper de tid, og slike erfaringer kan bidra til å skremme nye studenter fra å dra. Man forsøker derfor i mange fagmiljøer å gi studentene tett veiledning, og bruke faglige kontakter som grunnlag. Det er også eksempler på at hele kull av studenter har tatt bestemte kurs ute. Men ikke alle studenter søker tilstrekkelig veiledning.

Studentene etterlyser gjennomgående mer informasjon og bedre tilrettelegging. Studenter ved profesjonsfag ved høgskolene hevder at *”mange har lyst til å reise utenlands, men det er ikke særlig støtte fra lærestedets side”*. Studentene ved universitetet erfarer også at *”det er fremdeles slik at den enkelte må fikse det selv. Lite er tilrettelagt”*. Ved allmennfag på universitetet blir det lagt vekt på at *”vi tenkte vel på det, men alt det praktiske gjorde vel at vi ikke orket”*.

Fagmiljøer som er aktive i studentutveksling, og som mottar mange studenter utenfra, tvinges til å innrette mye av sin informasjonsvirksomhet mot dette, og å gi langt mer informasjon på engelsk. Dette er en form for *”internasjonalisering hjemme”* som kommer i tillegg til å gi undervisning på engelsk, og som bidrar til en omforming av fagmiljøene i en internasjonal retning.

Personlig engasjement og ildsjeler

Studier av internasjonalisering har påpekt at tidligere var internasjonalt samarbeid og utveksling i stor grad basert på enkelt individers engasjement (Gornitzka et al. 2003). Etter hvert har den internasjonale dimensjonen ved norske læresteder blitt mer formalisert og standardisert (Frølich og Stensaker 2005). Vi ser at fortsatt er det personlige engasjementet betydningsfullt for å få til studiemobilitet. Personlig engasjement og ildsjeler fremmer arbeidet med utveksling. Internasjonalt kontor registrerer at fagfolk som personlig er opptatt av utenlandsopphold i studietiden er viktige for å få flere studenter til å reise ut. *”Det finnes ildsjeler. Fagfolk som sender sine studenter. Ildsjeler bruker etablerte forskningsnettverk. De har FoU-kontakter, de kjenner miljøet og vet at de også er gode på*

å ta i mot studenter". Fra den faglige ledelsen ble det påpekt at det er viktig å finne rutiner som institusjonaliserer utvekslingen og gjøre den mindre personavhengig.

Personlig engasjement hos studentene er også en pådriver i dette arbeidet, både fordi venner påvirker hverandre og fordi det er nødvendig å ordne mange ting selv for å kunne reise ut. Studenter ved profesjonsfag mener at det å dra utenlands kan være litt krevende for den enkelte. *"Tror det er skummelt. Der jeg var, reiste jeg ut i det blå. Mye måtte ordnes selv"*.

Økt formalisering og systematikk

Selv om personlig engasjement fremheves som en fasilitator for studiemobilitet, er også standardisering en sentral driver for dette arbeidet. Dette gjelder både administrative støttefunksjoner, tilrettelegging for hver enkelt students utenlandsopphold og godkjenningsrutiner. Økt formalisering og systematikk rundt arbeidet med utveksling blir oppfattet som å fremme dette arbeidet. Argumentet er at siden flere ønsker å reise ut kreves en form for standardisering. Våre informanter understreker at administrativ støtte er viktig: *"Vi kan ikke klare alt på en gang. Vi har et støtteapparat som ikke er stort nok og ikke profesjonalisert nok og heller ikke tilstrekkelig fordelt i organisasjonen. Institutt og fakultet trenger å ha en administrativ støtte"*. Faglig ledelse ved profesjonsutdanningene ved høgskolene legger vekt på at utveksling må systematiseres, også på individuelt nivå. *"De nye studentene er interessert, men det er mange ting som må skje før de kan reise ut. Vi tar det med i utformingen av individuelle planer"*. Opprettelse av nye stillinger på avdelingene samt en aktivisering av studielederne kan sees som et ledd i dette. Den faglige ledelsen ved profesjonsutdanningene ved universitet viser også til at formalisering og systematikk fremmer dette arbeidet.

Studentene ved profesjonsfag ved universitet registrerer den økte formaliseringen. *"Det har vært vanlig å reise ut her, men det har blitt strengere med godkjenning på forhånd."* Også studentene ved allmennfag ved universitetet merker kravet om godkjenning av utenlandsopphold. *"Hvis man skal få godkjent oppholdet er det lettest å dra til avtaleuniversitetene"*.

Akademiske krav og forutsetninger

Det faglige utbytte av utenlandsopphold er et sentralt hensyn i forhold til å vurdere å reise ut. Her betyr studentenes akademiske og språklige forutsetninger for utenlandsopphold noe og det faglige nivået på kurset i utlandet betyr noe. Akademiske krav og forutsetninger blir trukket frem som en barriere for utveksling. Utenlandske læresteder stiller av og til krav til et visst karakternivå for å ta i mot studenter, og det er ikke alltid at studenter som ønsker å reise ut oppfyller disse. Internasjonalt kontor registrerer *"hva med de studentene som utlandet ikke vil ta i mot fordi karakterene er for dårlige?"*.

Utenlandsopphold stiller også krav til språkkunnskaper som ikke alltid studentene har. ”Vi har problemer både med studenter som er for dårlige i engelsk og som har for svake karakterer”. Noen læresteder setter karakterkrav selv. ”Vi har sagt at C er grensen for å reise ut. Fordi partnerne krever det, og vi krever det samme av dem. Vil helst ha gode studenter. Hva er viktigst: kvantitet eller kvalitet? Vi har valgt kvalitet, vi vil at studentene skal gjøre det bra, representere oss.” De nye intervjuene gjennomført i mai 2008 gir ikke inntrykk av at det er vanlig at norske fagmiljøer setter egne karakterkrav for å sende ut studenter.

Lånekassen krever akkreditering av det lærestedet studentene sendes til, og det finnes eksempler på at Lånekassen har overprøvd de vurderingene som er gjort av det faglige personalet. Dette kan gjelde universiteter i land som ikke er omfattet av de samme akkrediteringsregimene som universiteter i Europa og USA.

Rammeplaner

Selv om lærestedene etter Kvalitetsreformen har fått større frihetsgrader til å utforme sitt studietilbud, er fortsatt en del studier bundet opp gjennom et nasjonalt rammeverk. Dette gjelder for flere av profesjonsstudiene ved høyskolene, og innebærer at fagmiljøenes mulighet til å utvikle studieplanen må skje inne visse nasjonalt vedtatte rammer.

Disse rammeplanene blir i enkelte tilfeller sett som en barriere for utveksling i profesjonsfagene. Man erfarer at Kvalitetsreformen og rammeplanene ikke i alle tilfeller er tilstrekkelig samkjørt. Internasjonalt kontor ved høyskolene registrerer at ”rammeplanene jobber litt i mot intensjonene i Kvalitetsreformen”. Dette påpekes også av den faglige ledelsen for profesjonsutdanningene.

Studenters interesse for utveksling

Interesse for utveksling hos studenter er en sentral fasilitator for internasjonalisering og arbeid med utveksling. Det blir gjennomgående trukket frem at studentenes økende interesse for utenlandsopphold virker som en pådriver for dette arbeidet. Men dette er ikke entydig. I intervjuene fra mai 2008 er det flere som peker på at studentene vegrer seg mot å ta et studieopphold i utlandet. Dersom det har skjedd et økt fokus og en økt innsats fra institusjonenes side blir studentenes manglende oppslutning en mer synlig barriere. I tillegg til de studierelevante reservasjonene kommer en rekke praktiske forhold, for eksempel hensynet til bolig eller deltidsjobb.

Voksne studenter

Egenskaper ved studentgrupper som voksne studenter er en viktig barriere for utvekslingsopphold. Noen fag og læresteder har mange voksne studenter som er etablert og har familie. Dette representerer en hindring for å gjennomføre et utenlandsopphold i løpet av studietiden.

Faglig ansatte og ledelse ved både universiteter og høyskoler viser til at etablerte studenter har barrierer i forhold til utenlandsopphold. *Mange har familie, er enslige mødre... og så er det litt uvanlig å reise ut*. *”Mange studenter har familie, gjennomsnittsalderen er over 30 år, og det er få av dem som vil ut. Det tar mange år å få dette inn i kulturen”*.

Studentene ved allmennfag på høyskolene ønsker seg mer internasjonalisering hjemme, det vil si undervisning på engelsk og at innreisende studenter integreres i miljøet i Norge. Det pekes ellers på at samarbeidende læresteder i Storbritannia ikke ser noen insentiver for ERASMUS-utveksling siden de ikke kan kreve inn studieavgifter derfra.

Faglig utbytte

Faglig utbytte av utvekslingen blir trukket frem som en barriere for å få til utveksling. Ikke alle studenter har like godt faglig utbytte av utenlandsopphold. Dette kan forsinke studieprogresjonen deres og fungere som en barriere for andre studenter i den grad disse vurderer utenlandsopphold. Faglig ansatte ved profesjonsfag ved universitet erfarer at *”vi sender ut mange studenter, men har problemer med at de kommer hjem med irrelevante fag når de selv velger fag utenlands. Jeg kunne tenke meg en mindre liberal praksis”*. Også faglig ansatte ved allmennfag ved universitet erfarer at *”folk reiser kanskje ikke dit de ville ha hatt maksimal faglig utbytte”*. *”Motivasjonen er mer eventyr enn faglig utbytte”*. Selv om fagmiljøene gjerne vil gi veiledning til studenter om utenlandsopphold, er det mange studenter som ikke søker slik veiledning.

Tid og ressurser

Lærestedenes, fagmiljøenes og administrasjonens tid og ressurser for å arbeide med studiemobilitet er avgjørende for dette arbeidet. Tid og ressurser til å utvikle og arbeide med utveksling av studenter hindrer arbeidet med utveksling. Det er ulik praksis på hvordan midler til internasjonalisering fordeles i organisasjonen. Internasjonalt kontor registrerer at det blir ulikheter mellom fagmiljøene der man viderefordeler insentivene. *”Finansieringen er egentlig dårlig for de som eksporterer studenter. Det er store forskjeller mellom fakultetene. De som har stor import tjener på systemet”*. Andre internasjonale kontor understreker at insentivmidlene bør viderefordelles til fagmiljøene.

Den faglige ledelsen ved allmennfag ved en høyskole påpeker at *”studieleder har fått ansvaret for internasjonalisering. Det store problemet er at ingen fagpersoner har særlig ressurs knyttet til internasjonalisering. Det er det faglige de henger på, ikke det administrative”*. De faglig ansatte ved allmennfag ved høyskolene opplever at arbeidet med internasjonalisering er tidkrevende og ressurskrevende *”ingen fagpersoner har fått ressurser til internasjonaliseringen. Dette faller på administrativt ansvarlige. Det er en bøyg å knytte avtaler med utenlandske læresteder”*.

4.4 Perspektiver på fasilitatorer og barrierer - sentrale funn

Iverksettingen av politikken for økt internasjonalisering og studiemobilitet er forskjellig innenfor og mellom de to typene av læresteder. Det er ulike forutsetninger for og utfordringer knyttet til studiemobilitet mellom fag og læresteder. Samtidig er det en rekke likheter knyttet til hva som fungerer som barrierer og fasilitatorer for dette arbeidet.

Et bredt sett av årsaksforhold påvirker antallet studenter som reiser på utvekslingsopphold til utlandet. Med det datagrunnlaget vi har er det ikke mulig å gå spesifikt inn på årsakene til utviklingen innenfor de forskjellige fagene. Vi skal peke på en rekke forhold som generelt spiller inn på hvor mange studenter som reiser på utenlandsopphold. Lærestedenes kultur og tradisjoner, samt fagenes internasjonale orientering og sedvane knyttet til utenlandsopphold virker positivt inn på at studenter reiser ut som del av studiet, tilsvarende vil en svakere tradisjon for å dra på utvekslingsopphold i utlandet begrense denne praksisen. Personlig engasjement for studiemobilitet og ildsjeler ansatt både i faglige og administrative stillinger er også en viktig fasilitator for arbeidet knyttet til utveksling. Studentenes interesse for å reise ut er en tredje avgjørende pådriver for arbeidet med studiemobilitet og kan forklare andelen av studentene som reiser ut. I tillegg vil oppmerksomhet og fokus på studiemobilitet være med på å fremme studentutveksling.

Utover disse driverne for studiemobilitet, spiller en rekke strukturelle forhold inn: opplevelsen av økt konkurranse mellom lærestedene har bidratt til at også tilbudet lærestedet har i tilknytning til utenlandsopphold blir brukt som et strategisk fortrinn i konkurransen om studenter. Økonomiske insitamenter i form av å sikre at det er balanse mellom innreisende og utreisende studenter er et sentralt hensyn. Premien i finansieringsmodellen knyttet til antallet utreisende studenter er betydningsfull, men måten insentivet er utformet på gjør at visse former for utveksling prioriteres fremfor andre, spesielt gjelder dette varigheten av utenlandsopphold. Å legge til rette for og stimulere til utenlandsopphold krever imidlertid ressurser som går ut over det insentivmidlene bringer inn av inntekter. Økt formalisering og systematikk i lærestedenes organisering og tilrettelegging for utenlandsopphold er en sentral pådriver for utvekslingsopphold. Modulisering av studieprogrammene har bidratt til å gjøre det lettere å innpasse utenlandsopphold i den norske studieplanen, mens nedkorting av studietiden sammen med fokuset på gjennomstrømning virker begrensende i forhold til utenlandsopphold. Rammeplanene for enkelte profesjonsstudier representerer en barriere for studiemobilitet.

Noen forhold knyttet til faglig kvalitet begrenser også studiemobiliteten: både studenter og faglig ansatte ser at i enkelte studier er den faglig kvaliteten på modulen ikke er bedre i de steder i utlandet man har etablert utveksling med, enn i Norge. Dessuten kan norske studenter mangle både faglige og språklige forutsetninger som er nødvendige for å få et akseptabelt faglig utbytte av et utenlandsopphold.

Egenskaper ved studentgruppen er en sentral barriere for studiemobilitet. Voksne og etablerte studenter er mindre interessert i utenlandsopphold enn mindre etablerte studenter. Både familieforpliktelser, økonomiske forpliktelser, og arbeidslivstilknytning virker som hindre for utenlandsopphold.

Det er like synspunkter på barrierer og fasilitatorer mellom internasjonale kontor ved universitetene og høgskolene. Det er også flere likheter mellom den faglige ledelsen i profesjonsfag mellom universiteter og høgskoler. Derimot er det i all hovedsak forskjeller i synspunkter på hva som fungerer som barrierer og fasilitatorer i forhold til utveksling mellom faglige ledere i allmennfag ved henholdsvis universiteter og høgskoler; mellom faglige ansatte ved henholdsvis universiteter og høgskoler både i profesjonsfag og allmennfag, samt mellom studenter ved universiteter og høgskoler. Det er også en del forskjeller innen universiteter og innen høgskoler.

De nye intervjuene med den faglige ledelsen gir et noe mer positivt bilde enn inntrykket fra intervjuene i evalueringen av Kvalitetsreformen. Våre informanter gir et klart inntrykk av at internasjonalisering er høyt prioritert. Dette kan være et uttrykk for at fakultetene ønsker å framstå som offensive med hensyn til internasjonalisering. Men det er heller ikke overraskende dersom en forsterket vekt på internasjonalisering i løpet av implementeringen av Kvalitetsreformen er reell, fordi effektene av en reform kommer gradvis. Dessuten kan det tenkes at fagmiljøene nå har mer kapasitet til å arbeide med internasjonalisering etter den store ”dugnaden” med å få på plass de nye studieprogrammene og å jobbe med reformer i undervisning og vurdering. Selv om internasjonalisering generelt og studentutveksling spesielt ikke er noe nytt fenomen, er det liten tvil om at Kvalitetsreformen har bidratt med økt fokus og mer utveksling.

Vårt intervjumateriale peker nokså entydig på at Kvalitetsreformen både har skapt større oppmerksomhet omkring studentutveksling, og lærestedene har etablert administrative støttefunksjoner for å lette utveksling. Gjennom våre nye intervjuer i mai 2008 får vi også et klart inntrykk av at institusjoner og fagmiljøer er blitt mer offensive og positive med hensyn til internasjonalisering. Dette kan ha sammenheng med at det naturlig nok tar tid før en reform materialiserer seg, men det kan også være at i de første årene av reformen var det arbeidet med å etablere nye studietilbud samt reformer i undervisning som ble prioritert. Disse faktorene er etter all sannsynlighet bakgrunn for at antall delstudenter har økt kraftig etter 2002, ikke minst i høgskolesektoren (om enn fra et lavt nivå).

Internasjonalisering generelt og studentutveksling spesielt er ikke noe nytt fenomen som oppsto etter Kvalitetsreformen. Det nye etter reformen er først og fremst et økt institusjonelt ansvar, noe som ikke minst kommer til uttrykk gjennom økte administrative ressurser som forbedrer informasjonen og bidrar til å legge forholdene bedre til rette. Men det ble på den annen side hevdet at det økte administrative ansvaret kan ha svekket fagpersonalets engasjement.

Samtidig får vi et klart inntrykk av at det er sider ved reformen som trekker i motsatt retning. Ikke minst har omorganiseringen av studiene hatt betydning. På mange fag er studiene nedkortet med ett år og en sterkere vekt på gjennomstrømning har gitt mindre rom for studentene til å sette av tid til et utenlandsopphold. Dette gjelder både på master- og bachelornivået. På den annen side framheves moduleringen av studiene som å ha gjort utveksling enklere.

Isolert sett "taper" lærestedet penger på at studenter reiser ut isteden for å ta studiepoengene her hjemme, men dersom det er om lag like mange studenter som kommer hit, går dette regnskapet likevel i balanse. I tillegg kommer en tilleggspremie for antall utvekslingsstudenter. Imidlertid er det såpass arbeidskrevende å øke utvekslingen samtidig som man sikrer studentene gode opplegg, at inntektene ikke på noen måte står i forhold til innsatsen.

I beskrivelsene av mange bachelorprogrammer finnes det informasjon om mulighetene for utlandsopphold, men det er de færreste programmer som har det lagt inn som en del av studieopplegget. Det står som regel bare at det er anbefalt å reise i for eksempel fjerde eller femte semester. Den største endringen i studieordningen sammenlignet med før reformen finner vi imidlertid på masternivå, der det tidligere i mange studier var relativt lite undervisning studentene måtte følge og det derfor var forholdsvis enkelt å bytte ut fag eller kurs. Etter reformen må studentene i større grad følge et fastere opplegg, en form for kurspakke innenfor mastergraden og det kan gjøre at det blir vanskeligere å reise på utenlandsopphold.

Et problem for utveksling på masternivå er at det første året er preget av kurs. Under arbeidet med oppgaven er studenten mer fleksible, men det kan være problematisk å reise ut på grunn av tilgang til data og kontakt med veileder. Hvorvidt de nye mastergradene gjennomgående er strammere organisert enn de gamle hovedfagene er det imidlertid vanskelig å si noe om.

Selv om studentutvekslingen ved høgskolene har økt, er nivået fortsatt lavt. Profesjonsutdanningene ved høgskolene har en del særlige utfordringer gjennom stramme rammeplaner og ofte med en klar nasjonal profil. Det siste er særlig relevant for lærerutdanning, noe som også bidrar til laber interesse fra studenter i andre land. Utenlandsopphold på et semester er vanskelig å innpasse, og det er få faglige gevinster for studentene. Derimot ligger det klare muligheter for å ta deler av praksisperiodene ute, noe vi finner eksempler på både i lærer- og sykepleierstudiet. Men dette vil da være opphold av kort varighet, for eksempel tre uker.

Hindringer for utveksling behøver ikke utelukkende å henge sammen med institusjon og studietilbud, men også med studentgruppen selv. Det er påpekt at eldre studenter er mindre mobile på grunn av familieansvar, i mange tilfeller har de også en jobb ved siden av studien, eller de har faste utgifter til egen bolig som det er vanskelig å leie ut for en så kort

periode som et semester. Dette betyr at studentutveksling vil kunne være vanskeligere i de studiene som har et høyt innslag av eldre studenter og/eller studenter med inntektsgivende arbeid.

Et siste moment som har kommet opp i intervjurunden fra 2008 er om studenter som kommer tilbake etter et opphold ute bringer med seg noen erfaringer tilbake. Et slikt mål er for eksempel formulert i Mjøsutvalget. I en del tilfeller kreves det at studenter som kommer tilbake må skrive en oppgave med en rapport fra oppholdet. Studenter som har kommet hjem etter et studieopphold fungerer dessuten som en form for ambassadører, og anvendes i noen grad i institusjonens tiltak for å stimulere interessen blant studentene. Vårt inntrykk er likevel at dette er et lite realistisk mål, kanskje med unntak av studenter som drar på praksisopphold, eller i de tilfellene der et helt kull studenter drar sammen. En spesifikk form for tilbakeføring er at studenter har muligheten for å se og sammenlikne studieopplegg og undervisningsformer mellom det de får hjemme og det de fikk ute, og således kan ha en form for ”benchmarking” funksjon. I følge en informant var de innreisende studentene fra utenlandske læresteder mer effektive formidlere i så henseende.

5 Avsluttende drøfting

5.1 Sammensatte årsaker

Det har skjedd en betydelig nedgang i gradsstudenter i utlandet de senere år – både i absolutte tall og relative andeler. Det kan se ut som om mange i de studentgruppene som for noen år siden valgte studieland som Australia og Storbritannia velger å bli i Norge, framfor å reise til andre studieland. Men det er verd å merke seg at langt flere studieland enn Australia og Storbritannia har hatt nedgang i studenttall. Det har vært en betydelig prosentvis reduksjon til USA og mange vesteuropeiske land de senere år, og det er fortsatt få gradsstudenter som velger ikke-vestlige land.

Årsakene er sammensatte, og vi har pekt på en rekke ulike forhold som kan tenkes å ha betydning. Endringene i støtteregele som ble innført i 2004 har hatt betydning for rekrutteringen til land som krever studieavgifter. Endring i konkurransesituasjonen er også en medvirkende faktor; noen land og læresteder bruker mye ressurser på å tiltrekke seg studenter – og en del av de som ikke gjør det synes å tape terreng. Også forhold til Kvalitetsreformen her hjemme kan ha bidratt, blant annet bredere og mer ”salgbare” studietilbud, økt fokus på delstudenter og kortere studieløp. Det er lettere å få plass på høyere utdanning i Norge enn det var en periode på 1990-tallet, og dette kan ha medført at færre reiser ut i mangel av studieplass i Norge.

At det har skjedd en reduksjon i antall gradsstudenter i kjølvannet av Kvalitetsreformen synes på mange måter paradoksalt. Selv om Kvalitetsreformen er en nasjonal reform av høyere utdanning, representerer den samtidig en norsk oversettelse av og tilpasning til Bolognaprosessen. Internasjonalisering står sentralt i reformen, og en av intensjonene med å gå over til bachelor- og mastergrader og innføring av ny karakterskala og ECTS var nettopp å tilrettelegge for studiemobilitet (St.meld. nr. 27 (2000 – 2001 s. 32-33)). En slik standardisering skulle i prinsippet gjøre studiemobilitet enklere – man kunne for eksempel ta en bachelorgrad i Norge og gå rett på en mastergrad i utlandet – eller omvendt.

Også tallet på delstudenter har gått noe ned etter 2005, men vi vil likevel nyansere bildet av at det har vært en nedgang. I de første årene etter Kvalitetsreformen har det tvert om vært en sterk økning før den nevnte nedgangen etter 2005. Før vi ser om nedgangen fortsetter eller bare en mer tilfeldig svingning bør man være varsom med å tillegge dette for stor vekt. Utviklingen kan derfor bedre beskrives som utflating enn nedgang. Men sett i lys i målsettingen om at alle som ønsker det skal ha et utenlandsopphold, kan utviklingen betraktes som negativ. Og både sentralt og i de fleste fagmiljøene er det et ønske om at antall utvekslingsstudenter skal øke, selv om det ikke er formulert noen klare kvantitative mål. Det har dessuten vært en nedgang i antall som reiser ut på masternivå, noe som ikke er i tråd med målsettingene. Det synes å være et urealisert potensial når det gjelder å få studenter ut. En stor andel av studentene er motivert for eller vurderer et utlandsopphold

når de begynner å studere, men at sjansen for at de skal gjennomføre det minsker jo lenger de har studert. Dette kan knyttes til både organisatoriske og mer personlige årsaker. Men det kan se ut til at det er viktig å fange studentene tidlig i studiet, om man skal få dem til å reise ut. Jo eldre studentene blir, jo mer bindinger har de i Norge. Dette gjelder også gradsstudentene. Om de oppfordres til å vente med å dra ut til de skal ta mastergraden, kan det tenkes at de ender med å ikke reise ut. Dette poenget er spesielt viktig for utdanningsprogram som delvis rekrutterer en studentgruppe som hovedsakelig består av voksne studenter. Disse studentene selv legger særlig vekt på at et internasjonalt studiemiljø hjemme på campus i Norge kompensere noe for å ikke reise ut i løpet av studietiden.

At studentene generelt skulle være mindre interessert i å reise ut enn tidligere, finnes det lite belegg for. ANSA opplever like stor pågang som før. Tidligere forskning viser at et utenlandsopphold leder til et annet (Murphy-Lejeune 2002, Wiers-Jenssen 2005a). Ut fra dette kunne man anta at ”backpacing” og andre former for utenlandsopphold snarere ville styrke enn svekke interessen for utenlandsstudier.

Når man diskuterer endringer i antallet studenter som reiser ut som ledd i den norske utdanningen er det viktig å se nyansene i utviklingen. På bachelornivå er det universitetene og de private høyskolene som hatt nedgang, mens høyskolene fortsatt har vekst. På masternivå er det kun universitetene som sender færre studenter ut. Når det gjelder fagfelt, er det økonomi og administrasjon og samfunnsfag som har hatt en nedgang. Dette er fag som tradisjonelt har ligget høyt i antall utvekslingsstudenter, og det tenkes at disse fagenes er nærmere et metningspunkt i antallet utvekslingsstudenter. Tallet på utreisende studenter på undervisningsfag stiger fortsatt. Det betyr at på tross av en eventuell høy andel voksne studenter, rammeplaner og stramt strukturerte studieløp, så har høyskolene realisert en økning i utveksling, dog fra et lavt nivå. Universitetene har gjennomført betydelige endringer i studieplaner og studieløp; studietiden har blitt noe nedkortet. Disse forholdene kan trekke i retning av mindre gunstige forhold for utveksling. På masternivå ved høyskolene, der fagene tradisjonelt har vært mer modulisert og kurspreget enn ved universitetene, er det vekst. Stramme studieopplegg basert på nasjonale rammeplaner kan hindre utveksling i en del profesjonsfag ved høyskolene. Dette tyder på at det er en rekke årsaksforhold som virker sammen og påvirker den utvikling vi kan observere i det kvantitative materialet. Intervjumaterialet gir grunnlag for å påpeke mange forhold som påvirker hvordan antallet delstudenter utvikler seg, men den relative betydningen av de ulike forholdene er vanskelig å vurdere.

De kvalitative dataene viser at de internasjonale kontorene og den faglige ledelsen i profesjonsfag på universiteter og høyskoler ofte har sammenfallende oppfatninger av hva som fremmer og hemmer utveksling. Nedover i organisasjonene er det imidlertid større variasjoner i oppfatningene. Det er forskjeller i synspunkter på hva som fungerer som barrierer og fasilitatorer i mellom faglige ledere i allmennfag ved henholdsvis universiteter og høyskoler; mellom faglige ansatte ved henholdsvis universiteter og høyskoler både i

profesjonsfag og allmennfag, samt mellom studenter ved universiteter og høyskoler. Dette illustrerer at årsaksforholdene er sammensatte og uensartede: Det som fungerer i en kontekst kan fungere mindre godt i en annen kontekst. Det kan også bety at politikken for økt internasjonalisering har funnet gehør og blitt implementert i større grad ved lærestedenes ledelse og hos de faglige lederne ved lærestedene enn foreløpig nedover i fagmiljøene og hos studentene.

5.2 Diskrepans mellom mål og virkemidler?

Som vi har sett synes utviklingen på flere områder å gå i en retning som ikke er ønskelig. Dette tyder på at gjeldende virkemidler i mobilitetspolitikken synes ikke å fungere optimalt i forhold til de politiske målsettingene, og det kan tenkes å være nødvendig å gjøre noen økonomiske og organisatoriske grep for å endre utviklingen. Det kan være at enkelte målsettingene ikke er spesielt realistiske, og derfor bør justeres. Nedenfor har vi satt opp noen spørsmål det kan være grunn til å reflektere over. Det er også viktig å påpeke at de to formene for studiemobilitet, gradsstudenter og delstudenter er to nokså ulike fenomener. Studenter som tar hele studiet i utlandet har dette som et alternativ til norske læresteder, og rekrutteringen skjer uten noen medvirkning fra de norske lærestedene. Studenter som tar en del av sitt studium ved et norsk lærested i utlandet er derimot en del av lærestedenes internasjonaliseringspolitikk.

Hvor mange gradsstudenter i utlandet bør Norge ha, og hvordan kan det styres?

At så mange nordmenn har tatt sin utdanning i utlandet skyldes tradisjonelt at kapasiteten i en del norske studier har vært for lav til å dekke den nasjonale søkningen. Etter hvert har det kommet til også andre årsaker. Det kan være spesielle studier der det er nyttig å lete etter alternativer til det som tilbys i Norge, og at de som har studert ute bringer med seg både kompetanse og nettverk som er nyttige i det senere arbeidet.

De politiske målene for antall gradstudenter er langt vagere enn de er med hensyn til delstudenter. Bør antallet økes, reduseres eller holdes konstant? Er det bestemte studier eller studieland som bør prioriteres? Ett uttrykk for et politisk ønske om å opprettholde et høyt antall gradsstudenter ute er en relativt sjenerøs studiestøtte, men denne er blitt strammet inn de senere årene. Medisinerstudiet er her et interessant eksempel. Høye søker tall og etterspørselen etter leger kan tilsi flere studie plasser i Norge og dermed færre studenter i utlandet. Kostnadene ved å opprette nye studie plasser er imidlertid langt høyere enn det utenlandsstudentene koster, og dessuten er det ikke enkelt å øke antall studie plasser raskt.

Å studere i utlandet er et valg den enkelte student tar, og hvor mulighetene for å øve politisk innflytelse primært er gjennom de økonomiske støtteordningene. I økende grad må utenlandsstudier imidlertid sees i sammenheng med globaliseringen, der høyere utdanning er blitt en del av et internasjonalt marked (Huisman og van der Wende 2004). For mange

universiteter utgjør utenlandske studenter en viktig inntektskilde, og de bruker betydelige midler på å markedsføre seg overfor studenter i mange land. En slik utvikling utfordrer også den norske politikken overfor studier i utlandet, fordi midler gjennom det norske støttesystemet dermed indirekte bidrar til å finansiere utenlandske læresteder.

Er prioritering av del- og masterstudenter framfor bachelorstudenter hensiktsmessig?

Det kan stilles spørsmål om denne prioriteringen kommer i konflikt med to målsettinger: høyt antall utenlandsstudenter og tilbakeføring av kompetanse til norske læreseder. Det har blitt dyrere å ta en bachelorgrad i land som krever studieavgifter, og rekrutteringen er sviktende. Om studentene utsetter utenlandsopphold, heves trolig terskelen for å reise ut. De vil i større grad skape seg et nettverk og etablere seg i Norge. Vi har også sett at interessen for å studere i utlandet avtar jo lenger ut i utdanningen man kommer. Om færre opparbeider seg utenlandserfaring på bachelornivå, enten det er som delstudent eller gradsstudent på bachelornivå kan dette redusere rekrutteringsgrunnlaget til masterstudier i utlandet. Når det gjelder prinsippet om tilbakeføring av kompetanse til norske læresteder, så sier det seg selv at om man reiser ut på mastergrad, gjenstår mindre studietid i Norge, og anledningene til å dele sine erfaringer er færre.

Er mekanismene for å sikre tilbakeføring av kompetanse tilstrekkelig gode?

Et viktig argument for internasjonalisering og studentutveksling er at det skal bidra til kvalitet ved norske læresteder (Halvorsen og Faye 2006). Gjennom utenlandsopphold kan studentene tilbakeføre kompetanse til institusjoner i Norge. Men i hvilken grad blir utvekslingsstudenters kompetanse faktisk nyttiggjort? Det er uklart i hvilken grad lærestedene strategier for hvordan de skal nyttiggjøre seg kompetansen. Man kan dessuten stille spørsmål om hvor viktig dette prinsippet bør være, og hvem som har interesse av at prinsippet opprettholdes. Er det ikke like viktig at norsk arbeidsliv får glede av denne kompetansen? Man kan også fundere på om tilbakeføring av kompetanse er et realistisk mål. Hvis det er det, så kan det argumenteres for at økt internasjonalisering av norske læresteder gjennom god integrering av studenter som kommer til Norge for å studere i seg selv kan fylle den samme funksjonen.

Er insentivene for studier i land utenom Norden og ikke-engelskspråklige tilstrekkelig gode?

I mange av disse landene betales ikke studieavgifter, og de økonomiske barrierene skulle derfor være lave. Det er derfor nærliggende å tenke seg at det er barrierer av språklig, kulturell, organisasjonsmessig eller informasjonsmessig art som ligger til grunn. Tidligere studerte mange nordmenn i land der undervisningsspråket ikke var engelsk eller nordiske språk. På 1960-tallet studerte om lag halvparten av norske utenlandsstudenter i tyskspråklige land, i dag er det kun om lag fem prosent som gjør det. Det er rimelig å anta at noe av dette har sammenheng med lavere forkunnskaper i språk. Den foreliggende ordningene med tilretteleggingssemester for personer som skal studere i tilsvarende land,

benyttes av relativt få, og synes ikke å være noen stor suksess. Språkstipendet benyttes i første rekke av delstudenter, og bidrar i begrenset grad til geografisk spredning av gradsstudenter.¹⁵

Et mulig tiltak kunne være kraftigere økonomiske insentiver, i form av økt stipendandel for tilretteleggingssemester, eller økt stipendiering for visse typer læresteder/utdanninger land. Sett fra et økonomisk perspektiv er det lønnsomt for både individer og norske myndigheter om studenter tar utdanning i land uten studieavgifter.¹⁶ Et annet mulig tiltak er økt bruk av organiserte avtaler. Norge har siden 1986 hatt samarbeidsavtaler med universiteter i Toulouse, og norske studenter studerer økonomi og teknologi på tilrettelagte opplegg som inkluderer språkundervisning. Evalueringen av disse avtalene viser at mange av de som reiser ut, ikke ville reist ut på individuell basis (Vabø og Nerdrum 2006). På den annen side er det en relativt høy andel av studentene som avbryter studiene, og det kan tenkes at studenter som går for en ”pakkeløsning” ikke har tenkt gjennom utfordringene knyttet til utenlandsstudier i samme grad som de som reiser på egen hånd. Et tredje tiltak er å intensivere informasjonen rettet mot potensielle studenter. Land og læresteder som ikke krever studieavgifter, har i liten grad økonomiske insentiver for å tiltrekke seg studenter fra utlandet. De markedsfører seg derfor i mindre grad enn universiteter i for eksempel Australia eller Storbritannia. Det kan derfor tenkes at det er nødvendig å kompensere for dette gjennom informasjonskampanjer, økt deltakelse på utdanningsmesse, framheving av behov for kompetanse fra bestemte land osv.

Man kan også stille spørsmål om hensiktmessigheten ved å ikke gi støtte til første året av studiene i ikke-vestlige land. Det er i utgangspunktet få nordmenn som velger slike utradisjonelle studieland – og støttekuttet synes ikke å ha gjort situasjonen spesielt mye bedre. Det synes også lite konsekvent å gi støtte for tilretteleggingssemester, om man ikke får støtte til første året av bachelorgraden. Dette er tilfelle for en del ikke-vestlige land, som Russland, Kina og India.

Er målene for studiemobilitet tilstrekkelig klart definert og begrunnet?

Tidligere har man hatt mer konkrete mål for hvor mange som skal ut – i dag er det noe vagere. Når det gjelder delstudenter skal det altså tilrettelegges for at alle som ønsker det skal kunne ta et utenlandsopphold. Våre data tyder på at interessen er noe større enn det som realiseres, både når det gjelder del- og gradsstudenter.

Begrunnelsen for delstudier synes ikke spesielt godt fundert, noe også Stjernø-utvalget har påpekt: ”Målet om økt studiemobilitet har vært omfavnet som ambisjon for lærestedene,

¹⁵ I studieåret 2006-2007 var det i alt 678 studenter som mottok språkstipend. De aller fleste av disse (580) var delstudenter.

¹⁶ Om man ga hele støtten til tilretteleggingssemester i form av stipend (som eventuelt kan konverteres til lån om man ikke påbegynner utdanning i det aktuelle land) ville fortsatt totalkostnadene forbundet med å utdanne personer i land uten studieavgifter være betydelig lavere enn å gi dem støtte for å studere i land som krever betaling for studier.

men det er lite debatt om hva den skal tjene til” (NOU 2008:166). Det har i lengre tid vært fokus på delstudenter, og studiemobilitet skjer i økende grad i form av organiserte opplegg gjennom lærestedene. Den ”tradisjonelle” studiemobiliteten – det vil si gradsstudier synes i noen grad å komme i skyggen av dette. Når man diskuterer målsettinger for, og utbytte av, studiemobilitet og internasjonalisering er det viktig å reflektere over at det er flere enn lærestedenes interesser som skal ivaretas. Studiemobilitet berører både samfunnsnivå (makro), institusjonsnivå (meso) og individnivå (mikro). Ett av de forhold man kan stille spørsmål ved i denne forbindelse er i hvilken grad utenlandsopphold på et semester eller mindre gir det ønskede utbytte – faglig, språklig og kulturelt. Generelt kan det være viktig å signalisere til studenter *hvorfor* de bør dra ut.

Man kan også problematisere hva som ligger i målsettingen ”alle som ønsker det, skal få reise ut”. Betyr det at målsettingen også skal gjelde for grupper av studenter som i dag ikke ønsker utveksling fordi de er etablert; fordi det går utover studieprogresjonen; fordi det blir for økonomisk belastende; fordi det faglige utbyttet vurderes som lavere enn det faglige utbyttet ved å bli ved det norske lærestedet; og/eller fordi de vurderer sine språklige og akademiske forutsetninger som ikke gode nok? Det kan være grunn til å utvikle godt funderte og muligens faglig spesifikke begrunnelser for utenlandsopphold som del av en norsk bachelor- eller mastegrad.

En problemstilling som kom opp under intervjuene vi gjorde i mai 2008, er kravene til utenlandsoppholdets varighet på tre måneder. Det ble påpekt at det finnes gode eksempler på verdifulle utenlandsopphold av kortere varighet, som også kan være enklere på tilpasse det hjemlige studieprogrammet. Å stimulere til også kortere opphold kan dermed bidra til å øke omfanget, men uten at dette nødvendigvis svekker kvaliteten på utvekslingen. Utveksling i forbindelse med praksisperioder er eksempler på dette. Men man kan også stille spørsmål ved om det ikke kunne være vel så relevant å legge til rette for lengre opphold, for eksempel et helt studieår. Intervjuer blant gradsstudenter har vist at studentene mener tilpasningsprosessen ofte tar et halvt år eller mer (Stensaker og Wiers-Jenssen 1998). Det språklige og kulturelle utbyttet utenlandsoppholdene ville øke med lengre opphold, og det kan også være mulig å øke det faglige stimulansen på denne måten. De individuelle transaksjonskostnadene ved å flytte til utlandet kan oppleves som høye, og det er rimelig å anta at en del studenter kan synes de virker for høye om oppholdet er kort og utbyttet usikkert.

Er tilretteleggingen for studiemobilitet på institusjonsnivå bra nok?

Mye tyder på at lærestedene har økt sin oppmerksomhet omkring studentutveksling i perioden etter innføringen av Kvalitetsreformen. Det tas klarere strategiske grep, og det er mange eksempler på at det settes av egne ressurser på fakultets- eller avdelingsnivå. Disse tegnene er tydeligere nå enn de var de første par årene etter reformen. På den bakgrunn er det paradoksalt at antall delstudenter viser en nedadgående tendens, man burde snarere har forventet økt vekst.

Tilretteleggingen for utveksling på lærestedsnivå er varierende. Sett med lærestedenes øyne gjøres det mye. Men vi kan vise til at studentene i stor grad ønsker seg mer informasjon og bedre tilrettelegging. De studentene som reiser ut, påpeker at det var mye å finne ut av og mange ting som hver enkelt måtte ordne selv i forbindelse med utenlandsoppholdet. Disse studentene viser også til at det er viktigere for dem å gjennomføre studiene innenfor normert tid, og de påpeker at utenlandsopphold kan forlenge studietiden, noe man ikke ønsker.

En av intensjonene bak innføringen av nye grader og tilpasningen til ECTS var å gjøre det lettere med studentutveksling. Men det kan se ut til at det stagnerer noe og det er mulig at det kommer av hvordan lærestedene har valgt å organisere de nye studieprogrammene. Vi har sett at det historisk sett har vært lite utveksling på programmer som har fast struktur (som allmennlærerutdanning og ingeniørutdanning ved høyskolene). Etter Kvalitetsreformen har alt flere programmer en fastere struktur eller et større innslag av obligatoriske kurs som studentene må ta i løpet av studiet. Det er mulig at denne struktureringen gjør at selve studieløpet blir mindre fleksibelt og dermed at det blir vanskeligere å organisere et utlandsopphold. Dette gjelder for både bachelor- og masterstudenter, ettersom begge studieløpene er blitt mer strukturerte etter reformen. Samtidig har vi også sett at tradisjonelle høyskolefag får til utveksling i økende grad, om ikke annet fra et lavt nivå. Dette viser igjen til at årsakssammenhengene er langt fra entydige.

Kommer målsettingen om økt studiemobilitet i konflikt med andre målsettinger?

Evalueringen av Kvalitetsreformen viste at i den første iverksettingsfasen var det de strukturelle endringene knyttet til de nye studieprogrammene og de pedagogiske endringene knyttet til tettere oppfølging av studentene og mer tilbakemelding i studietiden som det ble arbeidet mest intensivt med. I tillegg innebar endringene i styring og ledelse at betydelige forandringer skulle gjennomføres. Evalueringen viste at internasjonalisering kanskje var et av de områdene hvor endringene i mindre grad var gjennomført. Materialet vi har analysert her viser at det i dag er en positiv vurdering av internasjonalisering og utveksling i fagmiljøene representert ved studiedekaner. Det kan være at fokuset på oppfølging, gjennomstrømming og avlegging av et stort antall kurseksamener tar oppmerksomhetene bort fra arbeidet med utveksling, men også at dette arbeidet kan revitaliseres nå som de andre reformelementene i større grad er på plass. Likevel kan det tenkes at man faglig og politisk bør nyansere målsettingene knyttet til internasjonalisering slik at de harmoniserer med andre målsettinger som lærestedene arbeider for å realisere.

5.3 Avsluttende kommentar

Vi har i denne rapporten pekt på en rekke forhold som kan bidra til å forklare de senere års utvikling i antall utenlandsstudenter, og hvilke forhold som fremmer og hemmer mobilitet. Den relative betydningen av de ulike faktorene er imidlertid ikke klarlagt. Vi har sett på

overordnede utviklingstrekk, og et slikt perspektiv kan ikke avklare hvordan ulike variable samspiller. Derfor er det viktig å følge opp våre konklusjoner med nærstudier av enkelt case. Slik kan på en tydeligere måte teste ut sammenhenger og hypoteser som vårt materiale gir grunnlag for å fremsette. Man kunne for eksempel se nærmere på miljøer sender mange studenter ut, tross ulike barrierer, og forsøke å finne ut hvordan de får det til. Det også andre forhold man kan gå videre på om man ønsker økt kunnskap om hva som hemmer og fremmer studiemobilitet. Som nevnt innledningsvis kunne det vært interessant å få mer informasjon om (potensielle) studenters synspunkter på hva som skal til for at de skal reise ut. Videre kunne det være interessant å spørre faglig ansatte ved lærestedene om hvilke former for internasjonaliseringstiltak og studentutveksling de mener ville mest hensiktsmessig, sett fra et faglig, kvalitetsmessig ståsted. Det er viktig å fokusere på utbyttet av utenlandsoppholdene, ikke bare hvor mange som reiser ut.

Referanser

- Aamodt, P.O. (2007), Kvalitetsreformen under lupen. *UNIPED* 30(3): 4-14.
- Bie, K.N. (1974), *Students Abroad*. Institute for Educational Research. Oslo: University of Oslo.
- Frølich, N, og B Stensaker. 2005. "Academic, economic and developmental strategies - Internationalisation of Norwegian higher education institutions." In *On competition and cooperation II: Institutional responses to Europeanisation, internationalisation and globalisation*, ed. J. Huisman and M. C. v. d. Wende. Bonn: Lemmens.
- Gornitzka, Å, M Gulbrandsen, og J. Trondal. 2003. "Internationalisation of research and higher education. Emerging patterns of transformation." Oslo: NIFU report 2/2003.
- Halvorsen, T. og R. Faye (2006), *Internasjonalisering*. Rapport 8 i evalueringen av Kvalitetsreformen. Oslo – Bergen: Rokkansenteret/NIFU STEP.
- Huisman, J, og M. C. van der Wende, eds. 2004. *On cooperation and competition. National and European policies for the internationalisation of higher education*. Bonn: Lemmens.
- Kyvik, S, og I. M. Larsen (1997), "The exchange of knowledge. A small country in the research community." *Science Communication* 18 (3): 238-64.
- Murphy-Lejeune, E. (2002), *Student Mobility and Narrative in Europe*. London: Routledge.
- NOU (1989), *Grenseløs læring*. NOU 13.
- NOU (2008), *Sett under ett*. NOU 3.
- OECD (2005), *Education at a glance 2005*. Paris: OECD.
- ParX (2007), *Könnon á högum fólks með ærði mennutn*. Reykjavik: ParX.
- Rotevatn, J. (1998), *Til tjeneste for Utdannings-Norge*. Oslo: Statens Lånekasse for utdanning.
- SIU (2008), *Internasjonal mobilitet i det norske utdanningssystemet*. Bergen: Senter for internasjonalisering av høgre utdanning.
- Stortingsmelding nr. 12 (1983-84), *Om studiefinansiering*. Oslo: Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet.
- Stortingsmelding No. 27 (2000-2001), *Gjør din plikt – krev din rett*. Oslo: Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet.
- Stortingsmelding No. 19 (1996-97). *Om studier i utlandet*. Oslo: Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet.

Ugreinov, E. og O.F. Vaage (2006), *Studenters levekår 2005*. Rapport 22. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

UNESCO (2006), *Global Education Digest 2006*. Paris: UNESCO.

Vabø, A. og L. Nerdrum (2006), *NORGINSA and Action Norvège. An evaluation of two programmes for Norwegians in French higher Education*. Bergen: Norwegian centre for international cooperation in higher education.

Vabø, A. (2007), Ny studieprogrammer i kjølvannet av Kvalitetsreformen. I Wendt, K. (red.): *Det norske forsknings- og innovasjonssystemet – statistikk og indikatorer*. Faktaboks. S. 94, Oslo Norges forskningsråd

Wiers-Jenssen, J. (2005a), *Utbytte av utdanning i utlandet. Overgang fra utdanning til arbeid blant nordmenn med høyere utdanning fra utlandet*. Rapport 3. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning – senter for innovasjonsforskning

Wiers-Jenssen, J. (2005b), Norske studenter i utlandet. I SSB *Utdanning 2005 – deltakelse og kompetanse*. Statistiske analyser 74. Oslo/Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå .

Wiers-Jenssen, J. (2008), *Studemobilitet og arbeidsmarkedstilpasning*. NIFU STEP rapport nr. 22. Oslo: Norsk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning.

http://siu.no/no/programoversikt/eu_program/erasmus__1/noekkel tall 13.05.08

Vedlegg

Vedleggstabell V.1 *Antall gradsstudenter fordelt på land i studieårene 2003/2004 og 2006/2007 og endringer mellom tidspunktene.*

Kilde: Lånekassen

	2003-2004	2006-2007	Endring, absolutt	Endring, relativ
Norden	2762	2877	115	4 %
Danmark	1919	2 042	123	
Finland	25	28	3	
Island	19	24	5	
Sverige	799	783	-16	
Storbritannia/Irland	3486	2705	-781	-22 %
Storbritannia	3294	2 520	-774	
Irland	192	185	-7	
Vest-Europa (resten)	2 021	1 539	-482	-24 %
Belgia	35	20	-15	
Frankrike	397	280	-117	
Hellas	0	4	4	
Italia	199	215	16	
Kypros	2	1	-1	
Malta	16	5	-11	
Monaco	19	8	-11	
Nederland	414	359	-55	
Portugal	5	5	0	
Spania	213	151	-62	
Sveits	139	114	-25	
Tyskland	527	351	-176	
Østerrike	55	26	-29	
Øst-Europa og det tidligere Sovjetunionen	1365	2031	666	48 %
Bosnia/Hercegovina	14	11	-3	
Bulgaria	4	1	-3	
Estland	1	0	-1	
Hviterussland	1	3	2	
Kroatia	0	3	3	
Latvia	0	11	11	
Litauen	3	2	-1	
Polen	457	870	413	
Serbia og Montenegro	6	2	-4	
Romania	11	12	1	
Russland	8	8	0	
Slovakia	36	142	106	
Slovenia	0	1	1	
Tsjekkia	98	238	140	
Ungarn	722	726	4	
Ukraina	4	1	-3	
Nord-Amerkia	1297	1066	-231	-17 %
USA	1108	874	-234	
Canada	189	192	3	

Oseania	3885	1860	-2025	-52 %
Australia	3701	1 748	-1 953	
Fiji	1		-1	
New Zealand	183	112	-71	
Afrika	71	71	0	0
Namibia	2	1	-1	
Egypt	7	5	-2	
Kenya	1	2	1	
Nigeria	3	1	-2	
Sudan	0	1	1	
Sør-Afrika	58	60	2	
Tanzania	0	1	1	
Asia	108	152	44	41
Arabiske Emirater	21	48	27	
Aserbajdsjan		1	1	
Egypt	7	0	-7	
Filippinene	3	2	-1	
Hongkong	1	2	1	
India	1	3	2	
Indonesia	3	2	-1	
Israel	10	11	1	
Jamaica	1	0	-1	
Japan	2	5	3	
Kina	8	24	16	
Kirgisja	0	1	1	
Libanon	6	7	1	
Malaysia	2	1	-1	
Nepal	5	7	2	
Singapore	8	16	8	
Sør-Korea	1	2	1	
Thailand	25	18	-7	
Tyrkia	3	1	-2	
Vietnam	1	1	0	
Latin-Amerika	76	74	-2	-3 %
Argentina	12	16	4	
Belize	4	0	-4	
Bolivia	2	2	0	
Brasil	5	10	5	
Chile	22	19	-3	
Colombia	2	2	0	
Costa Rica	0	2	2	
Cuba	7	1	-6	
Ecuador	2	2	0	
El Salvador	1	1	0	
Mexico	13	16	3	
Peru	2	1	-1	
Puerto Rico	1	1	0	
Uruguay	2	1	-1	
Venezuela	1	0	-1	
Totalt	15064	12 375	-2 689	-18 %

Vedleggstabell V.2 *Antall delstudenter i ulike land i studieårene 2003/2004 – 2006/2007 og endringer mellom tidspunktene.*

Kilde: Lånekassen

	2003- 2004	2006- 2007	Endring, absolutt	Endring, relativ
Norden	438	356	-82	-19 %
Danmark	226	212	-14	
Finland	43	29	-14	
Færøyene	3	2	-1	
Island	37	25	-12	
Sverige	129	88	-41	
Storbritannia og Irland	639	601	-38	-6 %
Storbritannia	601	555	-46	
Irland	38	46	8	
Vest-Europa for øvrig	1538	1293	-245	-16 %
Belgia	32	21	-11	
Frankrike	301	286	-15	
Hellas	22	31	9	
Italia	158	136	-22	
Malta	3	8	5	
Nederland	82	107	25	
Portugal	40	39	-1	
Spania	481	278	-203	
Tyskland	326	311	-15	
Sveits	37	41	4	
Østerrike	56	35	-21	
Øst-Europa og det tidligere Sovjetunionen	233	228	-5	2
Albania	0	4	4	
Bosnia/Hercegovina	5	3	-2	
Bulgaria	3	2	-1	
Estland	8	14	6	
Georgia	5	1	-4	
Hviterusland	3	4	1	
Kirgisia	2	0	-2	
Kroatia	4	0	-4	
Latvia	5	10	5	
Litauen	10	3	-7	
Polen	12	21	9	
Russland	98	112	14	
Rep. Serbia og Montenegro	19	6	-13	
Romania	11	10	-1	
Slovakia	4	0	-4	
Slovenia	3	5	2	
Tsjekkia	25	21	-4	
Ukaraina	2	0	-2	
Ungarn	12	12	0	
Usbekistan	2	0	-2	

Nord-Amerika	577	724	147	25
Canada	111	144	33	
USA	466	580	114	
Oseania	752	581	-171	-23 %
Australia	587	502	-85	
Fiji	1	0	-1	
New Zealand	164	77	-87	
Samoa	0	2	2	
Afrika	968	1270	302	31 %
Algerie	0	2	2	
Botswana	0	18	18	
Egypt	27	70	43	
Elfenbenskysten	1	0	-1	
Etiopia	119	100	-19	
Gambia	5	7	2	
Ghana	51	87	36	
Kamerun	4	2	-2	
Kenya	89	125	36	
Kongo/Zaire	0	1	1	
Madagaskar	17	23	6	
Malawi	16	38	22	
Mali	8	24	16	
Marokko	3	4	1	
Mosambik	20	8	-12	
Namibia	96	110	14	
Nigeria	2	0	-2	
Reunion	0	4	4	
Senegal	1	2	1	
Sudan	4	2	-2	
Swaziland	2	4	2	
Sør-Afrika	160	230	70	
Tanzania	214	294	80	
Uganda	59	64	5	
Zambia	64	50	-14	
Zimbabwe	6	1	-5	
Asia	738	1027	289	39 %
Afghanistan	3	2	-1	
Arabiske Emirater	6	2	-4	
Bangladesh	9	30	21	
Filippinene	18	16	-2	
Hongkong	15	28	13	
India	75	153	78	
Indonesia	13	26	13	
Iran	8	3	-5	
Israel	28	25	-3	
Japan	45	131	86	
Jordan	0	1	1	
Kambodsja	19	7	-12	
Kina	103	294	191	

Libanon	28	12	-16	
Macao	1	0	-1	
Malaysia	39	32	-7	
Maldivene	1	2	1	
Mauritius	3	7	4	
Mongolia	3	3	0	
Nepal	47	14	-33	
Pakistan	2	5	3	
Saudi Arabia	3	1	-2	
Singapore	110	121	11	
Sri Lanka	70	16	-54	
Syria	0	2	2	
Sør-Korea	12	8	-4	
Taiwan	5	0	-5	
Thailand	55	54	-1	
Tyrkia	10	17	7	
Vietnam	7	15	8	
Latin-Amerika	445	484	39	9 %
Argentina	13	73	60	
Barbados	1	0	-1	
Bolivia	66	72	6	
Brasil	50	45	-5	
Chile	51	47	-4	
Colombia	11	11	0	
Costa Rica	29	25	-4	
Cuba	38	33	-5	
Den Dominikanske Rep.	7	15	8	
Ecuador	41	23	-18	
El Salvador	0	1	1	
Guatemala	26	5	-21	
Haiti	2	3	1	
Jamaica	8	7	-1	
Mexico	63	65	2	
Nicaragua	15	32	17	
Peru	21	17	-4	
Puerto Rico	0	5	5	
Trinidad og Tobago	0	2	2	
Uruguay	0	1	1	
Venezuela	3	1	-2	
St Lucia	0	1	1	